

PEDAGOŠKI I MORALNO-DIDAKTIČKI ZBORNIK MUSLIHUDDINA KNINJANINA IZ 1609. GODINE: RUKOPISI ARAPSKOG IZVORNIKA I OSMANSKOG PRIJEVODA*

Tatjana Paić-Vukić
Arhiv HAZU, Zagreb

Linda Al-Dujaily
Zagreb

UDK 297:17.022.1"1609"
930.2

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.6.2015.
Prihvaćeno: 14.10.2015.

Godine 1609. Muslihuddin sin Alijev iz Knina, koji je u Banjoj Luci bio derviški šejh, osnivač i profesor medrese, džamijski imam, propovjednik i muftija, sastavio je zbornik na arapskom jeziku naslovljen *Poklon učiteljima i dar učenicima* koji je zatim preveo na osmanski turski. To je zbirka uputa za život u skladu s islamskim naukom i poticaja na učenje i poučavanje, koja se velikim dijelom sastoji od kuranskih ajeta, hadisa i drugih islamskih predaja. Rukopisi arapskog izvornika i osmanskog prijevoda čuvaju se u Orijentalnoj zbirci Arhiva HAZU u Zagrebu. U radu se donose rezultati paleografskog i kodikološkog ispitivanja tih rukopisa, koji upućuju na zaključak da oba potječu iz prve polovine 17. stoljeća ali da se ni za jedan ne može pouzdano ustvrditi da je autograf. Ispitivanje sadržaja zbornika pokazuje da su samo uvodno autobiografsko poglavlje i zaključak Muslihuddinovi autorski tekstovi, dok središnji dio čine izvodi iz zbirke hadisa i vjerskopравnih i didaktičkih djela drugih pisaca. Rad donosi i prijevod uvoda i zaključka s arapskog na hrvatski, kao i usporedbe sadržaja i stila arapskog i osmanskog teksta.

Ključne riječi: Muslihuddin sin Alijev Kninjanin, Musafi, Osmansko Carstvo, Bosna, Knin, Banja Luka, 16./17. stoljeće, arapski i osmanski rukopis, pedagoški i moralno-didaktički zbornik

* Ovaj je članak napisan u suradnji koja je započela osmišljavanjem i izradom diplomskog rada Linde Al-Dujaily pod mentorstvom dr. sc. Tatjane Paić-Vukić, a nastavljena kroz njegovo dopunjavanje, razvijanje argumentacije, izvođenje novih zaključaka, redakturu prijevoda uvodnog poglavlja i prevođenje završnog dijela arapskog teksta. Diplomski rad *Pedagoški kompendij Tuḥfat al-mu'allimīn wa hadīyyat al-muta'allimīn Musliḥuddīna Kninjanina iz 1609. godine: rukopisi arapskog izvornika i osmanskog prijevoda* obranjen je 11. 10. 2011. na Katedri za turkologiju Odsjeka za turkologiju, hungarologiju i judaistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Kada je 1938. godine bosanski teolog i istraživač stvaralaštva Bošnjaka na arapskom, osmanskome i perzijskom jeziku Hadži Mehmed Handžić posjetio Orijentalnu zbirku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, posebno ga se dojmio rukopis djela dotad nepoznatog Muslihuddina Kninjanina zvanog Musafi.¹ Bio je to pedagoški i moralno-didaktički zbornik na arapskom jeziku iz 1609. godine naslovljen *Tuhfat al-mu'allimīn wa hadīyyat al-muta'allimīn* (*Poklon učiteljima i dar učenika*). Handžić tada nije znao da se u Zbirci čuva i prijevod toga djela na osmanski turski jezik, naslovljen *Munyetü 't-ṭālibīn ve ğunyetü 'r-rāġibīn* (*Želja učenika i bogatstvo žudnih znanja*).

Gotovo pedeset godina proteklo je do sljedećeg spomena Musafijeva zbornika. Muhamed Ždralović predstavio je primjerak njegova arapskog teksta u katalogu izložbe kodeksa Akademije Orijentalne zbirke,² a u monografiji o bosanskohercegovačkim prepisivačima arabičkih rukopisa više je puta spomenuo Musafijevo djelo, medresu i knjižnicu.³ Ismet Bušatlić o njemu je pisao u članku o bošnjačkim autorima iz osmanskog doba koji su svoja djela sastavili na jednome jeziku, na primjer arapskome, a zatim ih sami preveli na drugi, u ovom slučaju osmanski jezik.⁴

O Musafijevu zborniku iscrpnije je pisala Linda Al-Dujaily u diplomskom radu obranjenom 2011. godine na Katedri za turkologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ona je na temelju autobiografskog uvoda sastavila Musafijev životopis, uvod prevela na hrvatski, ukratko predstavila pitanja o kojima se u djelu raspravlja i osvrnula se na neke razlike između arapskog i osmanskog teksta. Tri godine kasnije objavljen je znanstveni članak Hase Popare koji također donosi Kninjaninov životopis, najvećim dijelom sastavljen na temelju istog autobiografskog uvoda.⁵ Do te je podudarnosti po svemu sudeći došlo zbog toga što Popari nije bio poznat rad L. Al-Dujaily koji se ne može pronaći pretraživanjem interneta. Dva se rada razlikuju utoliko što se Popara nije bavio sadržajem zbornika, koji je samo ukratko predstavio, niti se služio osmanskim tekstom. On je međutim osim uvoda iz arapskog rukopisa ispitao i druge izvore, koji potvrđuju vjerodostojnost onoga što Muslihuddin kaže o sebi, a omogućuju i nove spoznaje o njegovu doprinosu vjerskom i kulturnom životu osmanske Banje Luke.

U ovome radu predstaviti ćemo Muslihuddina Kninjanina, rukopise njegova zbornika i teme o kojima se u njemu govori. Na osnovi analize sadržaja pokazat će-

¹ Handžić je taj kodeks u kratkim crtama predstavio u članku Orijentalni rukopisi kod Jugoslavenske akademije u Zagrebu, *Obzor*, god. 78, br. 155, Zagreb, 11.7.1938., str. 1.

² Muhamed Ždralović, *Arabički rukopisi Orijentalne zbirke Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: katalog izložbe povodom 120. obljetnice osnutka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1986., nepaginirano, izložak 11. Kodeks je kasnije predstavljen i na izložbi "Dalmatinska Zagora – nepoznata zemlja", Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 4.9.-21.10.2007.

³ Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, Sarajevo 1988., sv. 1, str. 26, 49-50, 250, sv. 2, str. 47-48.

⁴ Ismet Bušatlić, Bilingvizam u bošnjačkoj književnoj tradiciji, *Znakovi vremena*, sv. 17, jesen 2002. http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/texts_display.php?id=91 (10.8.2015.).

⁵ Haso Popara, Šejh Muslihuddin Kninjanin: prilog izučavanju kulturne historije Banje Luke, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sv. 63, Sarajevo 2014., str. 231-260.

mo koje je dijelove Muslihuddin sâm napisao, a što je preuzeo od drugih autora. Arapski tekst zbornika usporedit ćemo s osmanskim i na kraju dati hrvatski prijevod uvodnog i završnog poglavlja.

Rukopisi arapskog teksta

Jedan primjerak arapskog teksta zbornika čuva se u Orijentalnoj zbirci Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod signaturom OZHA, R 564. Uvez kodeksa načinjen je od kartona na koji je nalijepljen smeđi mramorizirani (*ebru*) papir. Hrnat, kutovi i rubovi ojačani su crveno-smeđom kožom s nekoliko sitnih cvjetnih ukrasa. Prema oštećenju ruba stražnje korice reklo bi se da je s nje otpao preklap, a to potvrđuje i fol. 22a, gdje se vidi razlika između svijetlog dijela stranice koji je bio zaštićen klapnom i tamnijeg ostatka. Papir je krem boje, mjestimično ima mrlja od vlage. U kodeksu je 127 listova veličine 207 x 130 mm. Dimenzije teksta su 155 x 66 mm, ima 19 redaka na stranici. Tinta je crna, crvenom su istaknute pojedine riječi, imena autora i naslovi djela kojima se služio sastavljač zbornika. Važni dijelovi teksta nadvučeni su crvenom crtom. Vrsta pisma je osmanski *talik*, duktus je uredan i ujednačen. U tekstu ima slovnihi pogreške koje su bile uobičajene u prijepisima arapskih djela na osmanskim prostorima, poput pisanja (ا) mj. (آ), (ح) mj. (خ) i (ت) mj. (ث). Osim toga, često se nalaze dvije točkice ispod *alif maqṣūra*, npr. u prijedlozima *ilā* i *'alā*, grafem (ي) pisan je s točkicama i u slučajevima kada je nosilac *hamze*, a *alif* i *lām* iz određenog člana u riječi Allah katkad su spojeni. Ima i gramatičkih pogrešaka kao što su dodavanje člana određenici genitivne veze (npr. *al-muršid al-anām*) ili upotreba glagola i zamjeničkih sufiksa u muškom rodu ondje gdje bi trebao biti ženski rod i obratno.

Na fol. 1a napisani su naslov djela, ime autora i stihovi na arapskom i perzijskom jeziku. Sljedeće dvije stranice ispunjene su molitvama, izrekama poslanika Muhameda, *hadisima*, i citatima iz vjerskopравnih djela. Na uzdužnoj margini stranice na kojoj počinje tekst piše "Vakuf Musafi-efendije, muftije", što pokazuje da je knjiga pripadala Kninjaninovoj zakladi. Na praznim stranicama na kraju kodeksa (fol. 126b-127b) napisane su molitve, hadisi, kratki izvodi iz gramatičkih i vjerskopравnih djela i jedna bilješka o podjeli ostavine. Uz gornji rub unutarnje strane stražnje korice vidi se upis oštećen vlagom od kojega se mogu pročitati samo riječi "fuqarā' Banā Lūqa", banjalučki siromasi. Na fol. 127b je Aleksej Olesnicki, koji je od 1928. do 1943. u Akademijinoj Orijentalnoj zbirci bio zadužen za nabavu i stručnu obradu rukopisa, zabilježio da je kodeks kupio 21. kolovoza 1929. u Doboju.

Tekst počinje na fol. 2b, a završava kolofonom na fol. 125b. Na marginama su bilješke koje kao svojevrsni podnaslovi upućuju na sadržaj pojedinih odlomaka, objašnjenja preuzeta iz drugih djela, prijevodi arapskih riječi na osmanski turski i dijelovi teksta koji su u prepisivanju bili ispušteni pa su naknadno dodani. Između redaka su uz pojedine riječi dopisani njihovi sinonimi ili prijevod na osmanski. Uz neke leksičke glose na marginama piše "Şihāh",⁶ što znači da su preuzete iz arapsko-arapskog

⁶ Vidi npr. OZHA, R 564, fol. 2b, 3b i 4a.

rječnika *Aṣ-Ṣiḥāḥ fī al-luġa* čiji je autor Abū Naṣr b. Ḥammād al-Ġawharī. Poneki izvod iz tog rječnika prepoznaje se po referencijama poput "Qāla al-Ġawharī ..." (Al-Ġawharī je rekao ...).⁷ Ima i objašnjenja preuzetih iz rječnika *Muḥṭār aṣ-Ṣiḥāḥ* Muḥammada b. Abī Bakra ar-Rāzija,⁸ koji je skraćena verzija Ġawharījevog. Uz objašnjenja i prijevode pojedinih arapskih riječi na osmanski turski piše "Aḥṭarī",⁹ što znači da su prepisani iz arapsko-turskog rječnika *Al-Aḥṭarī fī al-luġa* Muṣṭafe b. Šamsuddīna al-Qaraḥiṣārīja al-Aḥṭarīja. Na fol. 116a je dug izvod iz jednog od klasičnih djela kuran-ske egzegeze navedenog pod skraćenim naslovom *Ḥaqā'iq as-Sulamī*. Sudeći prema duktusu, većinu marginalija zabilježila je osoba koja je pisala osnovni tekst, a ne kasniji čitatelj. Neke su bilješke presječene pri obrezivanju listova, što također pokazuje da su upisane prije nego što je kodeks uvezan.¹⁰

U kolofonu je datum završetka djela: 2. muharrema 1018. h./7. travnja 1609. Prepisivačeve bilješke nema, pa se ne zna tko je i kada izradio taj primjerak i je li posrijedi autograf ili prijepis. Na prvom listu kodeksa uz naslov zbornika piše da je autor "preminuli Musafi-efendija", ali ta bilješka, koja je mogla biti naknadno unijeta, ne znači da i rukopis datira iz razdoblja poslije autorove smrti. Na osnovi bilješke u kojoj stoji da je kodeks pripadao Musafijevoj zakladi Ždralović je iznio pretpostavku da je posrijedi autograf ili prijepis koji je načinio neki od autorovih učenika.¹¹ Budući da zasad ne raspolažemo nijednim izvorom za koji je pouzdano utvrđeno da je pisan Musafijevom rukom, ne možemo usporedbom utvrditi je li duktus u primjerku OZHA njegov. Slučajevi haplografije, ispuštanja jedne od dviju uzastopnih sekvencija u kojima se ponavljaju iste riječi,¹² upućuju na to da tekst nije pisan po diktatu, nego je prepisivan. Arapska riječ "ṣaḥḥ" (ispravno), napisana uz dijelove teksta koji su bili izostavljeni pa poslije dodani na marginama,¹³ pokazuje da je posrijedi prijepis kolacioniran s predloškom. Te je propuste i ispravke, međutim, mogao načiniti i sâm autor dok je izrađivao završnu verziju prepisujući s radne.¹⁴ Osim toga, kao što obrazlažemo u daljem tekstu, Musafi je glavni dio zbornika sastavio od tekstova drugih autora pa se pisanje djela uvelike svodilo na prepisivanje. U uvodu i zaključku, koji su njegovi autorski tekstovi, takvih omaški i ispravaka nema. Pretpostavka da je OZHA 564 autograf zasad se dakle ne može odbaciti, ali smatramo da protiv nje najviše govore spomenute gramatičke i ortografske pogreške. Malo je vjerojatno da ih je načinio Musafi koji se, kako pokazuje njegov životopis, školovao u Istanbulu i drugim osmanskim gradovima, a poslije predavao islamske vjerske zna-

⁷ OZHA, R 564, fol. 42a.

⁸ OZHA, R 564, fol. 43b i 72a.

⁹ OZHA, R 564, fol. 113b, 114a i 115a.

¹⁰ OZHA, R 564, fol. 41b i 114a.

¹¹ Ždralović, *Arabički rukopisi*, izložak 11.

¹² Vidi npr. OZHA, R 564, fol. 61a

¹³ Vidi npr. OZHA, R 564, fol. 41a i 61a.

¹⁴ U uvodu zbornika na osmanskom autor spominje da je bio načinio čistopis (tebyīz) arapskog teksta, što znači da je postojala i radna verzija (tesvīd); OZHA, R 352, fol. 6b.

nosti čiji su tekstovi većinom pisani na arapskome. Za leksičke glose na marginama možemo pretpostaviti da nisu upisane njegovom rukom jer se u njima prijevod pojedinih arapskih riječi na osmanski razlikuje od načina na koji ih je preveo u osmanskoj verziji djela.¹⁵

Starost kodeksa može se približno odrediti prema papiru od kojeg je izrađen. Sudeći po vodenim znakovima, u njemu su najmanje tri vrste papira. Takvo što nije bilo neuobičajeno jer trgovci su robu nabavljali od raznih proizvođača.¹⁶ Jedan papir ima vodeni znak krune s oblim trolistom na vrhu, a od kontramarkse se vidi samo obli trolist i gornje crte slova. Istovjetnu krunu, samo s drukčijom kontramarkom, nalazimo na papiru koji se proizvodio u Veneciji oko 1598. godine.¹⁷ Druga vrsta, fol. 125-126, nema vidljivog vodenog znaka nego samo kontramarku s trolistom i slovima BV, kakva se nalazi na papiru izrađivanom od kraja 16. do sredine 17. stoljeća.¹⁸ Treća vrsta, koja nam daje najčvršću osnovu za približno datiranje kodeksa, ima sidro upisano u krug iznad kojega je šiljasti trolist. Takav se papir proizvodio od oko 1570. do 1600. godine, a iznimno i u prvoj četvrtini 17. stoljeća.¹⁹ Znak ima i slova AP ispod kruga, a uz njega je i nedovoljno jasna kontramarka. Prema vidljivom dijelu može se zaključiti da su posrijedi sidro i kontramarka kakvi su identificirani u kodeksu iz manastira Ravanica, datiranom u 1613. godinu.²⁰ Uz oprez koji je nužan pri određivanju starosti rukopisa prema vodenim znakovima, s obzirom na to da se ne zna koliko je vremena proteklo od izrade papira do njegove upotrebe u kodeksu prema kojem je datiran, niti koliko se dugo isti papir koristio nakon toga datuma, nastanak rukopisa OZHA 564 smještamo u razdoblje od dovršetka pisanja djela 1609. do otprilike 1630. godine. Za približno datiranje kodeksa mogu poslužiti i stihovi na prvom zaštitnom listu, kojima se "časnom Merhaba-zade čestita na dolasku". Ako je to upisano za života banjalučkog kadije Merhaba-zade Hulusija, ko-

¹⁵ Na primjer, uz arapsku imenicu *kūs* dano je objašnjenje na osmanskome preuzeto iz al-Ahtarijeva rječnika, prema kojemu je to vrsta bubnja (OZHA, R 564, fol. 124a). Međutim, u osmanskome tekstu zbornika (OZHA, R 352, fol. 224a) Musafi je na tom mjestu upotrijebio imenicu *čanak* (zdjela, pehar), što znači da marginalnu glosu nije on upisao, i da je u arapskom tekstu u stvari trebalo stajati *ku'ūs* (čase, pehari).

¹⁶ Edward Heawood, *Watermarks, Mainly of the 17th and 18th Centuries*, Hilversum 1950., str. 33. Kada se u kodeksu s kontinuirano pisanim tekstom nađe više vrsta papira, precizno datiranje jednoga od njih služi kao kronološki čvrsta točka za određivanje starosti ostalih. Vladimir Mošin, *Anchor Watermarks*, Amsterdam 1973., str. xxx. Ovdje donosimo opis svih znakova i kontramarki, onoliko koliko je bilo moguće s obzirom na to da su neke kontramarkse presječene pri obrezivanju listova.

¹⁷ Vidi: Heawood, *Watermarks*, br. 997.

¹⁸ Vidi: Mošin, *Anchor Watermarks*, br. 2024, 2102-2134, 2335 i 2336; Heawood, *Watermarks*, br. 993, 997.

¹⁹ Mošin, *Anchor Watermarks*, str. 73.

²⁰ Vidi: Mošin, *Anchor Watermarks*, br. 2419; podatak o kodeksu prema kojemu je datiran: str. 76. Inače, znak sidra nalazi se na papiru venecijanske proizvodnje koji se u Osmanskom Carstvu koristio od kraja 16. do sredine 17. stoljeća. *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, prir. François Déroche et al., prev. na engleski D. Dusingberre – D. Radzinowicz, ur. Muhammad Isa Waley, London 2005., str. 57.

ji je umro prije 1661. godine,²¹ ta bi godina označila gornju granicu razdoblja iz kojega kodeks potječe.

Drugi primjerak arapskog teksta zbornika čuva se u Knjižnici kralja Abdulaziza u Rijadu pod brojem 2629. O njemu doznajemo iz navedenog članka H. Popare, te iz kataložnog opisa i snimaka prvih 20 stranica koji su dostupni na internetu.²² Taj primjerak ima bilješku prepisivača, Aḥmada b. Muḥammada, u kojoj stoji da je prijepis završen 1072. godine po hidžri (1661./1662.).²³ Pregled dostupnih stranica pokazuje da su osnovni tekst i većina interlinearnih leksičkih glosa i bilježaka na marginama istovjetni onima u rukopisu Akademijine Orijentalne zbirke. Duktus je vrlo sličan, a ima i istih pisarskih pogrešaka.²⁴ Brojne podudarnosti upućuju na mogućnost da je primjerak OZHA, koji je po svemu sudeći stariji, poslužio rijadskome kao predložak, ili da su oba izrađena prepisivanjem istoga predloška. Primjerak iz Rijada na prvoj stranici nema bilješku o tome da pripada zakladi Muslihuddina Kninjanina.

Osim tih kodeksa koji sadržavaju cjelovit arapski tekst zbornika, postojao je i rukopis u kome su bila prepisana dva izvoda iz njega. Čuvao se u Orijentalnom institutu u Sarajevu,²⁵ čiji je fond uništen 1992. godine u požaru prouzročenom granatiranjem. Moguće je da će se još poneki primjerak otkriti u već znatno unapredovanom procesu katalogiziranja arabičkih rukopisa u svijetu.

Rukopis osmanskog prijevoda

Jedini poznati rukopis osmanskog prijevoda zbornika nalazi se u Orijentalnoj zbirci Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom OZHA, R 352. Imao je kožni uvez s preklpom, od kojega se sačuvao samo dio prednje korice sa središnjim medaljonom ukrašenim floralnim uzorcima. Rukopis je restauriran u laboratoriju Arhiva HAZU. Ima 227 listova veličine 200x125-130 mm, dimenzije teksta su 153x68 mm, ima po 19 redaka na stranici.²⁶ Listu na kome počinje tekst određena je margina pa se ne može znati je li ondje bila bilješka o uvakufljenju kakvu na tome mjestu ima arapski rukopis OZHA. Tekst počinje na fol. 1b, a završava na fol.

²¹ Putopisac Evliya Çelebi kaže da je u Banjoj Luci 1661. godine vidio Hulusijev grob. Prema: Mehmed Mujezinović, *Istočna i centralna Bosna*, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knj. 3, treće izdanje, Sarajevo 1998., str. 203.

²² <http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=317217> (15.5.2015.). Kodeks je opisao Ibrahim Yahyā, katalogizator rukopisa u Knjižnici kralja Abdulaziza u Rijadu.

²³ <http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=317217>; također i Popara, Šejh Muslihuddin, str. 235, bilj. 5.

²⁴ Ponegdje se vidi da je prepisivač rijadskog primjerka poznavao pravopis bolje od onoga koji je izradio primjerak OZHA. Npr., u OZHA je *alif maqṣūra* pogrešno pisano s točkicama dok pisar rijadskog primjerka to ne čini; vidi npr. nepravilno napisanu riječ "taṣaddā" na sredini fol. 7a u rukopisu OZHA, i istu tu riječ ispravno napisanu u rijadskom primjerku, fol. 6b. Riječ Allah, u kojoj su u rukopisu OZHA, kao što je spomenuto, *alif* i *lām* često spojeni, u rijadskom je primjerku pravilno pisana.

²⁵ Prema: Bušatlić, Bilingvizam, navedena internetska stranica.

²⁶ Pri restauriranju su na početku i na kraju dodana po dva zaštitna lista koja ne brojimo.

224b gdje se nalazi kolofon koji je gotovo doslovan prijevod kolofona iz arapskog rukopisa. Zato u njemu stoji datum dovršetka arapskog, a ne osmanskog teksta: 2. muharrema 1018. h./7. travnja 1609. Zasad nam, dakle, ostaje nepoznato koliko je vremena trebalo Musafiju da prevede svoj zbornik.

Na marginama se nalazi nekoliko ispravaka uz koje stoji “*ṣaḥḥ*”.²⁷ Tekst je pisan crnom tintom, a crvenom su istaknute važne riječi i rečenice te naslovi i imena autora djela kojima se sastavljač zbornika služio. Pismo je osmanski *talik*, pojedini ajeti i hadisi pisani su krupnijim vokaliziranim *neshijem*. Duktus se razlikuje od onoga u arapskim rukopisima: isprva je uredan, sitan, ujednačen, kasnije postaje nemarniji, slova su krupnija i manje zbijena, tinta je mjestimično bljeđa.

I ovaj je kodeks izrađen od nekoliko vrsta papira. Jedna vrsta (samo fol. 65-66) ima znak jednoglavog orla raširenih krila s krunom poviše glave.²⁸ Druga ima krunu s trolistom na vrhu, vrlo sličnu kruni iz OZHA 564, ali ova je upisana u dvostrukom kružnicu iznad koje je veći obli trolist.²⁹ Reklo bi se da su u kodeksu dvije vrste papira pri čijoj se izradi rabio isti žičani model krune. Na jednome su kružnice oko krune koncentrične (fol. 17), na drugome se prema gornjem dijelu razmak između njih povećava (fol. 5).³⁰ Kontramarku čini trolist, slovo G s jedne i linija nalik obrnuto napisanom slovu Z s druge strane. Na nekim listovima, npr. fol. 86 i 63 vidi se i veći dio drukčije kontramarke koja ima trolist i slova G3 ili C3. Kada su u kodeksu izmiješane različite vrste papira teško je pouzdano povezati znak i kontramarku jer na listovima s kontramarkom nema glavnog znaka. Naposljetku, papir koji nam pruža najčvršće uporište za datiranje kodeksa onaj je s vodenim znakom sidge u krugu iznad kojega je obli trolist a ispod slova VA. Kontramarka ima obli trolist i slova BV.³¹ Istovjetan znak i kontramarka nalaze se na papiru u jednom kodeksu iz 1609/10. godine,³² što upućuje na to da je rukopis osmanskog prijevoda OZHA 352 mogao biti izrađen ubrzo nakon što je napisan izvorni arapski tekst. Budući da u njemu nema imena pisara ni datuma dovršetka pisanja odnosno prepisivanja, ovdje možemo ponoviti ono što je rečeno o arapskom rukopisu: zasad se ne može ni

²⁷ Vidi npr. OZHA, R 352, fol. 8b, 9b, 29b, 33a i 34a.

²⁸ Takav znak orla nismo našle u pregledanoj filigranološkoj literaturi: C. M. Briquet, *Les filigranes*, Amsterdam 1968., sv. 3; Heawood, *Watermarks*; Piccard, <http://www.piccard-online.de/struktur.php?sprache=>, sub voce: Vogel (1.9.2015.); Georg Eineder, *The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and Their Watermarks*, Hilversum 1960.

²⁹ U literaturi navedenoj u prethodnoj bilješci nismo našle istovjetan znak. Prema Mošinu, do početka 17. stoljeća krugovi oko znakova bili su obilježja papira talijanske proizvodnje. Vladimir Mošin, *Filigranologija kao pomoćna historijska nauka*, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, sv. 1, Zagreb 1954., str. 48.

³⁰ Može biti da se pri proizvodnji druge vrste papira koristio isti žičani model koji se s vremenom izobličio. Varijante istoga znaka u jednoj se knjizi mogu naći i stoga što je, kako pretpostavlja Mošin, nekoliko majstora u radionici istodobno izrađivalo jednu vrstu papira, a svi su svoje proizvode slagali na istu hrpu. Mošin, *Filigranologija*, str. 65.

³¹ Kontramarka koju čine dva ili tri slova (inicijali vlasnika radionice) i trolist između njih obilježje je papira venecijanske proizvodnje. Mošin, *Filigranologija*, str. 48.

³² Vidi: Mošin, *Anchor Watermarks*, br. 2121; podatak o kodeksu prema kojemu je datiran, str. 67.

dokazati ni opovrgnuti da je posrijedi autograf. Ispuštene riječi i zabunom prepisani pa prekriveni dijelovi teksta³³ pogreške su koje je mogao načiniti sâm autor prenoseći iz radne verzije u čistopis.

Nema podatka o tome gdje je kodeks nabavljen. Prema signaturi R 352, koja je ujedno inventarni broj, zaključujemo da ga je nabavio njemački turkolog Franz Babinger koji je 1927. u Bosni i Hercegovini za Akademijinu Orijentalnu zbirku prikupio prvih petstotinjak rukopisa.

Autobiografski uvod zbornika i Musafijev životopis

Zbornik *Poklon učiteljima i dar učenicima* sastoji od uvoda, pet poglavlja i zaključka. Uvod arapskog izvornika pisan je u rimovanoj i ritmičkoj prozi naglašene ekspresivnosti. Musafi se u njemu pokazuje kao vrstan stilist koji umješno gradi sintaktički paralelizam, odabire riječi iste silabičke strukture (tašrīḥ – tašbīḥ), poigrava se sinonimima i rabi figure poput metafore, gradacije i hiperbole, što njegovu tekstu daje obilježja književnog sastavka.

Uvod kakvim počinje Musafijev zbornik naziva se *sabab at-ta'lif*, razlog pisanja. U njemu pisac poslije pobožne invokacije, *bismile*, zahvala Bogu i prizivanja blagoslova na poslanika Muhameda, obično ponešto kaže o sebi, navede imena svojih profesora i škola koje je pohađao, objasni što ga je potaknulo da sastavi djelo i kojim se knjigama služio. U pomanjkanju iscrpnih i koherentnih autobiografija, jer takvih je malo u predmodernoj islamskoj kulturi, uvodna poglavlja katkad su jedini izvori za poznavanje nekih pisaca. U njima se međutim nalaze i opća mjesta poput različito formuliranih toposa skromnosti³⁴ i stoga tvrdnje autora treba kritički ispitati. Musafi na primjer kaže da je zbornik sastavio pod pritiskom ustrajnih nagovora svojih učenika, no takva objašnjenja pobuda za pisanje nalazimo i u mnogim drugim djelima.³⁵ Tipična je i njegova skrušena molba čitateljima da ne sude odveć strogo o tome što je napisao jer da on nije "velik znalac nego učenik poput kakva malena dječaka".³⁶ Tome domeće da je knjigu napisao na krajnjoj granici muslimanskoga carstva iza koje nema nikoga tko se poziva na riječi Allaha i poslanika Muhameda. Opravdavajući se zbog njenih nedostataka kaže: "Kad god stražari tvrđava uzviknu: 'Allah je velik!', iznova se začuju [povici] straha od nevjernika [koji dolaze] s druge strane. Onoga tko je u takvom položaju ne napada se i ne kudi zbog omaški u pisanju".³⁷ Musa-

³³ Vidi npr. OZHA, R 352, fol. 99a.

³⁴ O toposima u autobiografskim uvodima i o upitnoj vjerodostojnosti ih tekstova vidi: Jan Schmidt, *Ottoman Autobiographical Texts by Lāmi'ī and Others in the Collection of Turkish Manuscripts at the Leiden University Library*, u: *Poetry, Historiography, Biography and Autobiography, The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, sv. 1, Istanbul 2002., str. 155-156.

³⁵ Slično obrazloženje čitamo u uvodu djela iz geometrije *Aškāl at-ta'sīs* čiji je autor Šamsuddīn Muḥammad b. Ašraf al-Ḥusaynī as-Samarqandī (OZHA, R 308/4).

³⁶ OZHA, R 564, fol. 7a.

³⁷ OZHA, R 564, fol. 7a. O posebnom položaju muslimanskih stanovnika Banje Luke na sličan se način govori u fermanu kojim ih sultan oslobađa izvanrednih poreza. Ondje stoji da je ta "kasa-

fi se u još nekoliko navrata osvrće na rubni položaj Banje Luke koju naziva područjem džihada.³⁸

U uvodu ima i hiperboličnih opisa ljudi i zbivanja, osobito ondje gdje pisac hvali sultana ili govori o bitkama u kojima je sudjelovao i ranama što ih je zadobio. O onodobnim prilikama u Carstvu piše u širokim crtama, više literarno negoli historijski, pripovijedajući o tome kako su neprijatelji napredovali na kopnu i moru sve dok na prijestolje nije stupio sultan Ahmed I. koji je donio pobjedu muslimanima i mir Osmanskom Carstvu.³⁹

Ostave li se po strani "žanrovske" konvencije, može se reći da Musafijev tekst daje i niz pouzdanih biografskih podataka. Životopis koji slijedi sastavljen je na temelju arapskog uvoda, dopuna koje donosi osmanski prijevod i podataka iz drugih izvora što ih je u svome radu objavio Haso Popara. Među tim je izvorima najvažniji prijepis predstavke, *arza*, upućene Visokoj Porti, kojom se traži povrat timara greškom oduzetog šejhu Muslihuddinu.⁴⁰ Predstavka sadržava neke podatke koji potvrđuju vjerodostojnost onoga što pisac kaže o sebi, i druge koji dopunjuju njegov životopis.

Muslihuddin sin Alijev (Mušliḥuddīn b.ʿAlī), poznat kao Musafi (Muṣāfi), Iskre- ni, rodio se u Kninu četrdesetih godina 16. stoljeća; otud i pridjevnik Kninjanin (Kinīnawī) koji mu stoji uz ime. Njegov je otac vjerojatno bio Ali sin Ahmedov iz Ustirame blizu Prozora, koji je u popisnom defteru iz 1550. naveden kao posadnik u kninskoj tvrđavi.⁴¹ U Musafijevom djetinjstvu i ranoj mladosti Knin se tek bio počinjao razvijati iz pogranične vojne utvrde u naselje s izraženijom civilnom ulogom.⁴² Ondje je vjerojatno postojala osnovna vjerska škola, *mekteb*, jer za takve ustanove nije bio potreban velik prostor i financijska ulaganja,⁴³ ali nije bilo škole višega stupnja, *medrese*. Moguće je da su svršenci mekteba dobivali dalje poduke u privatnim kućama i drugim zgradama koje se nije službeno nazivalo školama, onako kao što se, su- deći prema opaskama iz uvoda zbornika, predavalo u Banjoj Luci prije osnutka prve

ba blizu granice i kad god bi prokleti nevjernik svom silom napao, stanovništvo spomenute ka- sabe je boreći se oružjem, dušom i tijelom nastojalo da ih, svim potrebnim sredstvima, onemo- gući da nanesu bilo kakvu štetu Zaštićenoj Carevini i sultanskim tvrđavama". Navedeno prema: Elma Korić, Banjalučka muafnama iz 1588. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, sv. 54, Sarajevo 2005., str. 185.

³⁸ *Dār ʿul-cihād* naziv je za osmanske gradove i utvrde u blizini granica prema nemuslimanskim teritorijima (*dār ʿul-harb*). Tako se u osmanskim dokumentima nazivao i Beograd. B. Djurdjev, Belgrade, *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 1, str. 1163.

³⁹ Ahmed I. došao je na prijestolje 1603. u dobi od 13 godina. Za njegove vladavine sklopljen je Ži- tvanski mirovni ugovor (1606.) kojim je završen Dugi rat Osmanskog Carstva i Habsburške Mo- narhije. Josef Matuz, *Osmansko Carstvo*, prev. Nenad Moaćanin, Zagreb 1992., str. 102-103.

⁴⁰ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 253-254, i *passim*.

⁴¹ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 236.

⁴² Vidi: Kornelija Jurin Starčević, Osmanski Knin, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, ur. Još- ko Belamarić i Marko Grčić, Zagreb 2007., str. 650-651.

⁴³ Kornelija Jurin Starčević, Islamsko-osmanski gradovi dalmatinskog zaleđa: prilog istraživanju ur- banog razvoja u 16. i 17. stoljeću, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 38, Zagreb 2006., str. 132.

medrese.⁴⁴ Kako bilo, Musafi je otišao iz rodnoga grada i godinama putovao Osman-skim Carstvom u potrazi za vrsnim profesorima. U osmanskome tekstu još piše da se školovao čas u Istanbulu, čas u Rumeliji, i da je povremeno dolazio na krajište, *ser-hat*, u svoj zavičaj.⁴⁵ Učio je kod šejha halvetijskoga derviškog tarikata Kurt-efendije (Muḥammad b. 'Umar aṣ-Šūfiyawī, poznat kao Qūrd-afandī), koji je do 1573. bio šejh tekije u Sofiji, a poslije je u Istanbulu vodio tekiju što ju je osnovao Mehmed-paša So-kolović.⁴⁶ Kurt-efendija dao je Musafiju *hilafetnamu*, svjedodžbu kojom ga opunomo-ćuje da drugima prenosi njegov nauk i uvodi ih u halvetijski tarikat.⁴⁷

U dobi od četrdesetak godina Musafi se vratio u Knin, no ondje se nije dugo zadr-žao vidjevši, kako kaže, "mnoga djela za koja oni koji ih čine zavrjeđuju od Allaha bolne muke".⁴⁸ Zaputio se u Banju Luku koja je od 1580. bila sjedište bosanskog beglerbega. U arapskom tekstu on je naziva stjecištem najizvrsnijih ljudi, u osmanskome dodaje da se ondje družio s vezirima, velikodostojnicima i učenjacima.⁴⁹ Zatim piše da je sebi sagra-dio kuću,⁵⁰ a uz nju zgradu za održavanje nastave i boravište za učenike. Ondje je, ka-že, predavao više od dvadeset godina. Popara smatra da zgrada u kojoj je predavao nije bila ni medresa ni mekteb, nego tipična derviška tekija s *musafirhanom*, konačištem.⁵¹ U osmanskome prijevodu, koji odstupa od izvornika, Musafi također spominje svoju kuću, ali ne piše da je po dolasku podigao i druge zgrade. Štoviše, kaže da u Banjoj Luci nije bilo ni učitelja ni smještaja za đake, i da je godinama držao nastavu "u zakutcima svoga tužnog doma".⁵² Arapski i osmanski tekst podudaraju se u onome dijelu u kome Musafi piše da je poslije više od dvadeset godina života u Banjoj Luci osnovao medresu uloživ-ši sredstva koja je prikupio podučavanjem. U osmanskome stoji da je našao lijepo mje-sto uz rijeku i ondje podigao kuću, medresu i *hanikah*,⁵³ tekiju s boravištem za dervise. Zaposlio je profesora i učitelja i za potrebe učenika zavještao, *uvakufio*, više od 120 knji-ga. Prema Popari, bila je to prva medresa u Banjoj Luci, a poznata je pod nazivima *Atik (stara) medresa*, *Musafijina medresa*, *Muftijina medresa* i *Daudija medresa*.⁵⁴ Knjige koje je šejh Muslihuddin zavještao činile su prvu tamošnju biblioteku.⁵⁵

⁴⁴ OZHA, R 352, fol. 4b.

⁴⁵ OZHA, R 352, fol. 3b.

⁴⁶ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 236-237.

⁴⁷ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 237. Školovanje u Istanbulu Muslihuddin spominje samo u osmanskome tekstu.

⁴⁸ OZHA, R 564, fol. 3a. U osmanskome tekstu ne spominje se povratak u Knin.

⁴⁹ OZHA, R 352, fol. 4a.

⁵⁰ U izvorniku piše da je izgradio dom (utočište) i kuću (*ma'wam wa dār*) (OZHA, R 564, fol. 3a), no vjerojatno je riječ o samo jednoj zgradi. Musafi je katkad jednu za drugom navodio imenice slič-noga značenja, kao u ovome slučaju, ne bi li postigao ritam i rimu i održao ujednačenu dužinu uzastopnih surečenica.

⁵¹ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 240.

⁵² OZHA, R 352, fol. 4b.

⁵³ "... bir muḳām-i dīlgūṣā ve bir medrese-i zībā ve bir ḥāniḳāh-i a'lā iḥdās ve binā olunub" (OZHA, R 352, fol. 4b).

⁵⁴ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 244.

⁵⁵ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 247.

Pripovijedajući o tome kako je živio prije dolaska u Banju Luku Musafi kaže da je služio vjeri "perom i mačem".⁵⁶ U prijevodu dodaje da je s učenicima provodio vrijeme u nastavi i molitvi, a s borcima za islam u džihadu i molitvi.⁵⁷ Piše da je i poslije preseljenja u Banju Luku na taj način služio vjeri više od dvadeset godina.⁵⁸ Taj navod potvrđuje spomenuti *arz* u kojemu stoji da šejh Muslihuddin zimi podučava đake, a onima koji traže vjeru daje savjete i propovijeda; ljeti prati vojsku u pohodima služeći se svojim znanjem u propovijedi i mačem u borbi za vjeru.⁵⁹ U istome dokumentu stoji da vlada "kršćanskim" pismima i stranim jezicima, ne kaže se kojim, da je vrstan stilist i da mu je stoga povjereno vođenje službene prepiske.⁶⁰ Popara zaključuje da je Musafi u Banjoj Luci obnašao dužnost *katiba*, pisara, ili pomoćnika pisara pokrajinskog vijeća, *divana*.⁶¹ U arapskom uvodu prepiska se ne spominje, dok u osmanskome autor kaže da je služio vjeri pišući važna pisma i poslanice o religijskim pitanjima mnogim "nevjerničkim" vladarima na sve četiri strane krajišta. Pisao je "u Veneciju i Dubrovnik, pisao hercegu,⁶² kralju i drugim nevjerničkim vladarima, bilo banovima, bilo generalima".⁶³ Naposljetku se, kaže, zasitio putovanja i pisanja o dobrom i lošem, pa se smirio i skrasio u Banjoj Luci, "na krajnjoj granici pobjedonosnog krajišta".⁶⁴ On se dakle bavio korespondencijom i prije dolaska u Banju Luku, ali ostaje nejasno u kojem je svojstvu to činio. Ne znamo ni u kakvim je okolnostima naučio strane jezike i pisma. U arapskom uvodu o tome ništa ne kaže, dok u osmanskome piše da je osim islamskih znanosti proučavao Evanđelja i Psalme i tumačenja tih knjiga, kao i dijelove Tore, ponekad čitajući u izvorniku, a ponekad u prijevodu.⁶⁵

Godine 1609., nakon što je sastavio rečenu zbirku savjeta za učenike i učitelje, a zatim je preveo na osmanski, Musafi ju je u Istanbulu predstavio sultanu Ahmedu I. i zahvaljujući tome dobio položaj banjalučkog muftije.⁶⁶ Ta se titula navodi i u vakufskoj bilješci u arapskom rukopisu OZHA. Kao muftija u gradu koji je bio sjedište bosanskog beglerbega, Musafi je bio član pokrajinskog vijeća, *divana*.⁶⁷ Uživao je i dvije nadarbine: *timar* u Požeškom sandžaku, koji je dobio kao umirovljeni *gazi*, borac za islam, i veću nadarbinu, *zijamet*, u nahiji Lefče u Bosni.⁶⁸ Uživatelj *zijameta* nosio je titulu bega, pa se njegova škola nazivala i Musafi-begovom medresom.⁶⁹ Uz

⁵⁶ OZHA, R 564, fol. 3a.

⁵⁷ OZHA, R 352, fol. 3b.

⁵⁸ OZHA, R 352, fol. 4a.

⁵⁹ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 241, izvod iz dokumenta vidi u bilj. 33.

⁶⁰ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 254, izvod iz dokumenta vidi u bilj. 92.

⁶¹ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 254-255.

⁶² Tur. hersek; Musafi vjerojatno misli na austrijskog nadvojvodu jer u to su vrijeme austrijske nasljedne zemlje već bile ujedinjene, a njihov vladar nosio je titulu *Erzherzoga*.

⁶³ OZHA, R 352, fol. 4a.

⁶⁴ OZHA, R 352, fol. 4a.

⁶⁵ OZHA, R 352, fol. 3b.

⁶⁶ Bušatlić, *Bilingvizam*, navedena internetska stranica.

⁶⁷ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 252.

⁶⁸ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 253.

⁶⁹ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 253, bilj. 86.

nastavnički posao i službu starješine tekije, obavljao je i dužnost *imama*, predvodnika u molitvi,⁷⁰ i *vaiza*, džamijskog propovjednika.⁷¹

Sudeći prema navedenim dužnostima, titulama i postignućima, o kojima doznajemo iz autobiografskog uvoda i vrijednoga izvora što ga je objelodanio Popara, šejh Muslihuddin Kninjanin zvan Musafi imao je istaknuto mjesto u vjerskom i kulturnom životu osmanske Banje Luke. Građevinama koje je podigao pridonio je njenoj urbanizaciji i postavio institucionalne temelje – tekiju, hanikah, medresu i knjižnicu – za razvoj duhovnog života i obrazovanja. Svojim zbornikom prenosio je čitateljima upute za moralni život prema islamskim načelima i poticao ih na učenje i poučavanje. Zna se da je poživio još najmanje desetak godina nakon što je dovršio djelo, no točan datum smrti nije poznat.⁷² Ukopan je u Banjoj Luci.⁷³

Središnji dio zbornika

Musafi u uvodu objašnjava da je knjigu sastavio služeći se tekstovima drugih autora, pa je naziva zbirkom odnosno zbornikom (ar. *mağmū'a*; *mağalla*).⁷⁴ Navodi naslove djela iz kojih je preuzimao izvode i dodaje da je i iz drugih knjiga prepisao ono za što je smatrao da odgovara temi.⁷⁵ U prijevodu još kaže da se sastavljajući djelo na arapskome osim navednim knjigama služio i ajetima, hadisima i riječima mudžtehida⁷⁶ i šejhova koje je preuzeo iz drugih djela.⁷⁷ "Ja tome nisam dodao ništa, ni opće ni posebno", kaže, "osim onoga što je bilo prikladno dodati radi razjašnjenja tekstova."⁷⁸ (...) Nisam ništa svojega dodavao i baš ništa nisam umetao među ajete i hadise."⁷⁹

Prvo poglavlje (fol. 7b - 24a) sastavio je prepisujući iz knjige *Ḥayāt al-qulūb* (Život srcâ), za čijeg autora samo kaže da je imenjak poslanika Muhameda.⁸⁰ Ono sadržava kuranske ajete, hadise i izreke velikana islamske povijesti poput Alija Ibn Abi Taliba i Hasana al-Basrija, koji govore o dobrobiti znanja i učenja. U njemu se naglašava važnost druženja i razgovora s učenjacima, navode se predaje o nadmoći učenih lju-

⁷⁰ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 242.

⁷¹ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 252.

⁷² Sigurno je da je umro poslije 1618., jer iz te godine datira predstavka kojom traži povrat timara. Popara, Šejh Muslihuddin, str. 256.

⁷³ Popara, Šejh Muslihuddin, str. 241.

⁷⁴ Sadržaj zbornika ovdje predstavljamo služeći se rukopisom arapskog izvornika, OZHA, R 564.

⁷⁵ OZHA, R 564, fol. 4b.

⁷⁶ Ar. *muğtahid*: znalac islamskog vjerzakona koji samostalnim rasuđivanjem interpretira pravna pitanja.

⁷⁷ OZHA, R 352, fol. 6a.

⁷⁸ OZHA, R 564, fol. 4a.

⁷⁹ OZHA, R 564, fol. 5a.

⁸⁰ U arapskoj literaturi ima nekoliko djela naslovljenih *Život srcâ*, s različitim nastavcima odnosno svojevrsnim podnaslovima. Kninjanin ne navodi puni naslov ni puno ime autora. Prema Popari, to je *Ḥayāt al-qulūb fī kayfiyyat al-wuṣūl ilā al-Maḥbūb* (Život srcâ: o tome kako doprijeti do Voljenoga) čiji je autor šejh Muḥammad b. al-Ḥasan b. 'Alī b. 'Umar al-Isnā'ī (u. 1363.). Vidi: Popara, Šejh Muslihuddin, str. 248-249.

di nad vladarima i savjetuje se učenjacima da se drže podalje od onih na vlasti. Takva upozorenja čitamo i u daljem tekstu zbornika.

Drugo poglavlje (fol. 24a-36b) čini odlomak djela *At-targīb wa 't-tarhib* (Poticaj i upozorenje) čiji je autor Abū Muḥammad 'Abdul'azīm b. 'Abdulqawī al-Munḍirī (u. 1258.).⁸¹ Al-Munḍirījevo djelo zbirka je hadisa raspoređenih prema temama odnosno postupcima i pojavama o kojima se govori u pojedinom odlomku. Muslihuddin je iz njega prepisao izreke koje potiču na učenje, poučavanje i druženje s učenjacima, izreke o vjerskim zaslugama ljudi koji uče ono što je u skladu s Kur'anom i islamskom tradicijom, i opomene onima koji se od toga udaljavaju. Ovdje se, kao i u sljedećim poglavljima, upozorava na to da učitelji moraju postupati u skladu sa znanjem koje prenose.

Treće poglavlje (fol. 36b-67a) Musafi je preuzeo iz vjerskopopravnog djela *Muršid al-anām ilā Dār as-salām fī šarḥ Šar'at al-islām* (Vodič ljudima do Kuće mira: komentar djela Islamski vjerovjerski zakon) svojega učitelja i derviškog šejha, spomenutog Kurt-efendije (u. 1588.). Taj izvod sadržava priče iz islamske povijesti koje poučavaju skromnosti, savjete o održavanju rodbinskih odnosa, pouke o tome da iz srca treba odati ljubav prema svemu ovosvjetskom, da je spoznaja smrti početak svekolikog znanja i da se za nju valja stalno pripremati. U daljem tekstu veliča se znanje i govori o tome da je poučavanje najvažnije od svega što čovjek čini u ovozemaljskom životu. Upozorava se na to da je ono beskorisno ako se prema njemu ne postupa, kao što je i propovijed čovjeka čija djela nisu u skladu s njegovim znanjem bezvrijedna. Osim tih načelnih vjerskih i etičkih uputa, poglavlje sadržava savjete učeniku da poštuje profesora, da mu ne dodijava, da ne kuca na njegova vrata i ne čeka ga na kućnome pragu. Prenosi se i poznata izreka pripisana četvrtom kalifu Aliju Ibn Abi Talibu koja glasi: "Rob sam onoga tko me poučio jednom jedinom slovu", na koju će se i Musafi pozivati u zaključku zbornika. Slijede predaje iz povijesti islama koje govore o odnosu učenjaka i vladara i nužnosti da učenjak izbjegava druženje s vlastodršcima. Kurt-efendija upozorava i na grijeh pijenja alkohola. Izvod iz djela *Muršid al-anām* završava hadisima i drugim izrekama o važnosti poznavanja arapskoga kao jezika Kur'ana i jezika kojim govore stanovnici raja.

Četvrto poglavlje (fol. 67a-112a) čini još jedan izvod iz istoga djela, gdje se govori o pravilima za čitanje Kur'ana i nabrajaju vrline onih koji ga uče i poučavaju. Daju se savjeti o tome u koje je doba dana najbolje čitati Kur'an i kako se za to pripremiti – očistiti zube, lijepo se odjenuti, namirisati se i zauzeti pravilan položaj tijela. Iznose se oprečna mišljenja o tome je li prilikom čitanja bolje sjediti ili stajati, smije li netko učiti Kur'an dok leži u postelji i je li dopušteno pristupiti učenju bez obrednog pranja, *abdesta*. Govori se i o pisanju kuranskih ajeta na zidovima i tkaninama i navode mišljenja onih koji to smatraju dopuštenim i mišljenja drugih za koje je to grijeh. Nadalje se raspravlja o plesu i pjevanju i o tome je li dopušteno melodiozno izgovarati

⁸¹ Vidi: Popara, Šejh Muslihuddin, str. 249; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, sv. 1, Leiden – New York – Köln 1996., str. 452.

poziv na molitvu, *ezan*. Autor ne iznosi svoj sud i ne priklanja se ni jednome od različitih mišljenja koja navodi.

Peto poglavlje (fol. 112a-122a) čini tekst kratkog poučnog traktata *Ayyuhā 'l-walad* (Mladiću!) glasovitog teologa i filozofa Abū Ḥāmida Muḥammada b. Muḥammada al-Ġazālīja (u. 1111.).⁸² Traktat je sročen kao odgovor na pitanje jednoga mladića o tome koje će mu znanje najviše koristiti za budućnost i život poslije smrti. Al-Ġazālī savjetuje mladiću da u skladu s poznatim hadisom preispita samoga sebe prije nego što ga drugi preispitaju, upozorava ga na to da cilj učenja ne smije biti bogaćenje i zauzimanje visokog položaja, nego širenje i jačanje islamskoga nauka, i opominje ga na beskorisnost znanja prema kojemu se ne postupa. Nadalje govori o tome da dobar učitelj mora biti pobožan, skroman, strpljiv, blag i ponizan, i da takvoga učitelja treba slušati i poštovati. Spominje i odnos učenjaka i vladara i upozorava na to da učenjak ne smije hvaliti vlastodršce, primati od njih darove i moliti se Bogu da im podari dug život. Al-Ġazālī svoje savjete potkrepljuje hadisima i drugim izrekama i pričama iz islamske povijesti, ali za razliku od autora tekstova što ih je Musafi prepisao u prethodnim poglavljima, on izreke ne navodi jednu za drugom, nego ih umješno interpolira u svoju poučnu pripovijest.

Na kraju pregleda sadržaja središnjeg dijela zbornika želimo razjasniti je li on napisan *na osnovi* drugih knjiga,⁸³ odnosno *po uzoru* na njih,⁸⁴ ili je posrijedi samo kompilacija. Radi toga smo usporedile peto poglavlje zbornika s traktatom *Ayyuhā 'l-walad* i zaključile da je Musafi to djelo prepisao gotovo od riječi do riječi.⁸⁵ Savnile smo i nasumce odabran dio četvrtog poglavlja⁸⁶ s odgovarajućim odlomkom djela *Muršīd al-anām* iz primjerka koji se čuva na Sveučilištu kralja Sauda u Rijadu,⁸⁷ i opet se pokazalo da je posrijedi prijepis bez ikakvih komentara ili objašnjenja. Na osnovi toga zaključujemo da je glavni dio arapskog zbornika kompilacija kojoj sastavljač, kao što i sâm kaže, nije dodao ništa svojega. Osim toga, u ispitanim dijelovima teksta nismo našle ni jednu rečenicu koja potkrepljuje Musafijevu tvrdnju da se osim djela čije je naslove naveo služio i izvodima iz drugih knjiga.

Zaključak zbornika

U posljednjem poglavlju nazvanom *Zaključak knjige i svršetak izlaganja* (fol. 122a-125b), Musafi se opet javlja kao autor a ne tek kao prepisivač i kompilator. Sročio ga

⁸² Brockelmann, *Geschichte*, sv. 1, str. 535-537.

⁸³ Vidi: Popara, Šejh Muslihuddin, str. 248-249.

⁸⁴ Vidi: Bušatlić, Bilingvizam, navedena internetska stranica.

⁸⁵ Pri usporedbi smo se služile kritičkim izdanjem al-Ġazālījeva djela: Huḡḡatu 'l-Islām Muḥammad b. Muḥammad Abī Ḥamid al-Ġazālī, *Ayyuhā 'l-walad*, prir. 'Alī Muḥyiddīn 'Alī al-Qaradāḡī, 4. izd., Bejrut 2010. Djelo je na bosanski jezik preveo Husein Dozo: Ebu Hamid Muhammed El Gazali, *Ejjuhel-veled (Mladiću!)*, izd. Tuzlansko muftijstvo, s.a.; dostupno i na <http://dzemat-oberhausen.de/?p=604> (28.7.2015.).

⁸⁶ OZHA, R 564, fol. 73a-73b.

⁸⁷ OZHA, R 564, fol. 47b-48a; cjelovit rukopis može se pogledati na stranici <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/4212/50> (14.9.2015.).

je u formi obraćanja učeniku, očito po uzoru na al-Ġazālījevo djelo *Mladiću!* koje je prethodno prepisao, i na djelo Kurt-efendije koji pojedine odlomke započinje riječima *Ayyuhā 't-ṭālib* (Učeniče!). U njemu u duhu onodobne osmanske puritanske literature osuđuje takozvane novotarije (ar. *bid'a*), vjerovanja i postupke za koje se ne može naći presedan u vremenu poslanika Muhameda.⁸⁸ Posebno napada kavane kao mjesta raznih opačina i upozorava učenika da ne smije sjediti u njima niti se družiti s ljudima koji onamo zalaze. Uz to kao velike grijehe spominje ogovaranje i pijenje kave i alkohola. U opomenama i prijetnjama Sudnjim danom i paklom on progovara tonom propovjednika: "Ne dao ti Bog, učeniče, ne dao ti Bog da odbaciš uputu znanja!"⁸⁹ Ekspresivnosti i sugestivnosti zaključka pridonosi i stil jer taj je dio, kao i uvod, pisan rimovanom i ritmičkom prozom.

Zaključak zbornika što ga je Musafi, barem deklarativno, sastavio za svoje učenike, mogao bi navesti čitatelja na pomisao da su kavane u Banjoj Luci toga doba bile prava sablazan i prijetnja po moral i duhovnost mladih. Međutim, 1609. godine, kada je djelo završeno, ondje po svoj prilici nije bilo ni jedne.⁹⁰ Pojave na koje pisac upozorava bile su obilježje društvenog života drugih osmanskih gradova, ponajprije Istanbula gdje su se kavane počele otvarati sredinom 16. stoljeća.⁹¹ Ubrzo su postale omiljena okupljališta ljudi sklonih užicima, među kojima je bilo i pripadnika obrazovane elite i vjerskih službenika. Ondje su igrali šah i tavlu, čitali pjesme, slušali pučke pripovjedače, *meddahe*, i raspravljali o književnosti.⁹² Takva su mjesta u šali čak nazivali "školama spoznaje", *mekteb-i 'irfān*.⁹³ Budući da Musafi znanje poima jedino u smislu vjerskoga znanja (ar. *ilm*), što se očituje u cijelome tekstu zbornika, on učenika ne upozorava samo na poroke, nego i na ispraznost i bezvrijednost svega što može naučiti na takvim mjestima. Osuda ogovaranja također je vezana uz kavane jer ondje su se, kako govore onodobni izvori, širile glasine i plele po carstvo opasne urote.⁹⁴

Živeći u Istanbulu sedamdesetih godina 16. stoljeća, Musafi je mogao čuti propovijedi u kojima se o kavanama i drugim "bezbožnim novotarijama" govorilo kao o predznacima apokalipse koja se, prema najavama, imala dogoditi na isteku prvoga milenija islamske ere. Osim toga, pri pisanju zaključka služio se i djelom Kurt-efendije koje citira, a stilom i podražava u vlastitu tekstu, te "izjavama nekih profesora"

⁸⁸ J. Robson, *Bid'a*, *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 1, Leiden 1999., str. 1199.

⁸⁹ OZHA, R 564, fol. 123a.

⁹⁰ Prvi spomen kavane u Bosni nalazimo u djelu osmanskog historičara İbrahima Peçevija. On je 1000. godine po hidžri (1591./92.) iz Banje Luke došao u Sarajevo i ondje posjetio kavanu koju opisuje kao lijepo uređenu prostoriju u kojoj pripadnici različitih društvenih grupa – kadije, muđerisi i drugi uglednici – imaju zasebne sećije. *Tārīh-i Peçevî*, Istanbul 1866., sv. 2, str. 126. U odlomcima u kojima govori o boravku u Banjoj Luci, Peçevi ne kaže da je vidio nešto slično. U literaturi se spominje da je prva kavana ondje otvorena 1617. godine, ali se nigdje ne navodi izvor. Na ovoj informaciji zahvaljujemo dr. sc. Elmi Korić iz Sarajeva, koja istražuje povijest Banje Luke u osmanskome razdoblju.

⁹¹ Ebru Boyar i Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge 2010., str. 190.

⁹² Boyar i Fleet, *A Social History*, str. 190.

⁹³ C. van Arendonk, *Ḳahwa*, *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 4, str. 451.

⁹⁴ Boyar i Fleet, *A Social History*, str. 190, 194.

čija imena ne navodi. Završni je traktat zbornika, dakle, diskurzivni konstrukt koji nema realnu podlogu u društvenom životu onodobne Banje Luke. Musafi ga je možda napisao kako bi upozorio učenike na poroke koji su se bili proširili u drugim krajevima Carstva, a možda je bio vođen željom da se pokaže moralnim i pravovjernim u očima sultana Ahmeda I. koji je slovio kao vrlo pobožan.⁹⁵

Usporedbe arapskog izvornika i osmanskoga prijevoda

U uvodu osmanskog teksta Musafi piše da je svoje djelo odlučio prevesti zato što u Bosni, posebice u Banjoj Luci, na krajištu, malo tko zna arapski.⁹⁶ Poslije međutim dodaje da nema ni mnogo onih koji dobro vladaju turskim.⁹⁷ Budući da je zbornik sastavio i preveo na početku 17. stoljeća, kada se u toj kasabi medrese tek počinju osnivati, njegov sud o tome koliko mjesno stanovništvo poznaje arapski i turski možda i ne treba smatrati pretjeranim.

Rukopis osmanskoga teksta ima gotovo dvostruko više stranica od izvornika. Jedan od razloga je način pisanja u kojemu su slova manje zbijena nego u primjerku arapskog zbornika. Osim toga, usporedba sadržaja pokazuje da Musafi tekst nije samo prevodio nego ga je i dopunjavao, onako kao što je to činio i njegov poznatiji suvremenik Hasan Kafi Pruščak prevodeći svoje djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*.⁹⁸ Poput Pruščaka, i Musafi je arapski tekst zbornika, odnosno onaj njegov dio koji je sâm sročio, napisao u rimovanoj prozi, a prijevod u osmanskoj prozi bez rime, s umetnutim stihovima na perzijskom, osmanskome i arapskom. On tvrdi da prijevod s arapskoga uvijek mora biti duži od izvornika jer se bez dodatnih objašnjenja ne može prenijeti smisao.⁹⁹ Pojedine ajete i hadise piše na arapskome a zatim ih prevodi, katkad i tumači, što znatno povećava opseg teksta. Osim toga, kao što smo pokazale ispitujući autobiografski uvod, prijevod sadržava rečenice i odlomke kojih u izvorniku nema. Zahvala Bogu u osmanskome je uvodu mnogo duža nego u arapskome, a pridodan je i dug odlomak o poslaniku Muhamedu i njegovu noćnom putovanju i uzdignuću u nebesa.¹⁰⁰ U arapskom tekstu Musafi ne spominje bosanskog beglerbega Gurdži (Gürči) Mehmed-pašu, koji je na tom položaju bio do 1608. godine,¹⁰¹ dok ga u osmanskome nadugo hvali kao pravednog i spremnog pomoći potrebitima. Ističe da je paša mnogo ulagao u obrazovanje, da je upravo on zaslužan za uspjeh medrese i da su se ondje stalno molili za njega.¹⁰² Hvalospjevi sultanu

⁹⁵ Ahmed I. zabranio je kavane, ali se ta zabrana nije strogo poštovala. Van Arendonk, *Kahwa*, str. 451; Boyar i Fleet, *A Social History*, str. 190.

⁹⁶ OZHA, R 352, fol. 6b. One koji ne znaju arapski Musafi naziva nepismenima, *ummī*.

⁹⁷ OZHA, R 352, fol. 7a

⁹⁸ Vidi: Amir Ljubović, Pruščakovo viđenje uređenja države, u: *Hasan Kafi Pruščak, Izabrani spisi*, prir. Amir Ljubović i Fehim Nametak, Sarajevo 1983., str. 34.

⁹⁹ OZHA, R 352, fol. 8a.

¹⁰⁰ OZHA, R 352, fol. 2a-3b.

¹⁰¹ Gürči Mehmed-paša bio je bosanski namjesnik od 1606. do 1608. Godine 1622. postao je veliki vezir. Umro je 1626., <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=280509> (15.9.2015.).

¹⁰² OZHA, R 352, fol. 5b-6a.

i Gurdži-paši, koji je u to vrijeme bio vezir Carskoga divana u Istanbulu, upućuju na zaključak da je Musafi osim ustrajnih molbi učenika imao i druge motive za sastavljanje i prevođenje djela. Uostalom, i sam je ustvrdio da ga u Banjoj Luci malo tko može čitati, bilo na arapskom, bilo na turskom. Pojediniosti koje u prijevodu dodaje svome životopisu, poput opaski o poznavanju kršćanskih i židovskih svetih knjiga i dugogodišnjem vođenju prepiske sa stranim zapovjednicima i vladarima, vjerojatno su ga trebale predstaviti kao osobu dostojnu visokog položaja.

Usporedba opsega svakog poglavlja u izvorniku i prijevodu pokazuje da je osim uvoda najviše proširen tekst prva četiri poglavlja. Petome, koje čini al-Ġazālījev traktat, na početku je dodano dvanaest redaka,¹⁰³ dok je zaključak uglavnom vjerno preveden. Izuzmu li se neki odlomci koji se nalaze u prijevodu a u izvorniku ih nema, i za koje ne možemo utvrditi odakle su preuzeti, dopune koje je Musafi unosio uglavnom se svode na objašnjavanje neke tvrdnje ili njeno ponavljanje drugim riječima, te stilske intervencije poput dodavanja atributa i priložnih oznaka. Kao ilustraciju načina na koji je tekst proširivan donosimo prijevod jednog odlomka izvornika, a zatim prijevod odgovarajućeg odlomka osmanskoga teksta.

Arapski: "[Prenosi se] da je Mu'āwija, neka je Allah zadovoljan njime, rekao: Allahov poslanik, Allah mu dao mir i blagoslovio ga, rekao je: Onoga kome želi dobro Allah učini znalcem u vjerskim pitanjima. Tako su prenijeli Muslim, Buḥārī i Ibn Māḡa, a prenio je i Abū Ya'lā koji je još dodao: A koga ne učini znalcem, do njega mu nije stalo".¹⁰⁴

Osmanski: "Časni imami Muslim, Buḥārī i Ibn Māḡa prenose da je časni Mu'āwija, neka je Allah zadovoljan njime, prenio riječi časnoga Poslanika i kazao da je Allahov poslanik, Allah mu dao mir i blagoslovio ga, ovako rekao: Ako Allah Slavljani i Uzvišeni nekome od svojih robova želi dobro, On toga roba svakako učini znalcem i učenjakom u vjerskim pitanjima. Nakon što je časni Abū Ya'lā čuo taj hadis, napisao je da je od časnog poslanika Allahovog čuo i ovo: A svakome onom robu kojeg ne učini znalcem On nije toliko sklon".¹⁰⁵

Musafi je mjestimice i kratio tekst izostavljajući objašnjenja etimologije, tvorbe i značenja pojedinih arapskih riječi, vjerojatno zato što je smatrao da su nepotrebna onima koji djelo čitaju na osmanskome.¹⁰⁶ Ne može se doduše znati je li sâm preveo cijeli zbornik ili se poslužio kakvim već postojećim osmanskim prijevodima djelâ od kojih je načinio kompilaciju, pa stoga ostavljamo otvorenim pitanje o tome odakle potječu razlike između arapskog i osmanskog teksta.

¹⁰³ Usporedi početak petog poglavlja u arapskom izvorniku, OZHA, R 564, fol. 112a, s početkom u osmanskome prijevodu, OZHA, 352, fol. 199b.

¹⁰⁴ OZHA, R 564, fol. 24a.

¹⁰⁵ OZHA, R 352, fol. 40a.

¹⁰⁶ Usporedi npr. početak 4. poglavlja u arapskom tekstu (OZHA, R 564, fol. 67a) s početkom 4. poglavlja u osmanskome tekstu (OZHA, R 352, fol. 121a).

* * *

Ispitivanje sadržaja zbornika Muslihuddina Kninjanina zvanog Musafi pokazalo je da to nije originalno djelo nego kompilacija kojoj je sastavljač dodao autobiografski uvod i zaključak sročeni kao propovijed. Tekstovi koje obuhvaća tiču se ponajprije vjerskog odgoja i morala, a neki imaju i obilježja pedagoškog žanra nazvanog *ādāb al-ʿālim wa-l-mutaʿallim* (ispravno postupanje učenjaka i učenika), čije su teme ciljevi i metode obrazovanja, nastavni sadržaji i odnos učitelja i učenika.¹⁰⁷ S obzirom na to da je Musafi najveći dio zbornika sastavio od izvoda iz djela autora koji su živjeli nekoliko stoljeća prije njega, uz iznimku šejha Kurt-efendije kojemu je bio suvremenik, a da su i ta djela napisana na osnovi starijih vjersko-pravnih, moralno-didaktičkih i pedagoških tekstova, u njemu se ne mogu naći referencije na odgojne i nastavne metode njegova doba, a još manje na način podučavanja u njegovoj medresi.¹⁰⁸ Odabir tekstova svakako otkriva sklonosti sastavljača, no nema izvora koji govore o tome je li on u nastavi postupao prema preporukama i opomenama koje prenosi. Uostalom, i u samome zborniku ima nedosljednosti i proturječja između savjeta koji se u njemu ponavljaju i nekih segmenata autobiografskog uvoda. Primjera radi, Musafi prepisuje tekstove u kojima stoji da se učenjak ne treba družiti s vladarima, hvaliti ih ili se moliti Bogu da im podari dug život, dok u uvodu, osobito onom na osmanskome, nadugo i s mnogo pretjerivanja slavi sultana i pašu, i kaže da se u Banjoj Luci družio s vezirima i velikodostojnicima.

U vremenu i okolnostima u kojima je zbornik sastavljen, u kasabi u kojoj su se tek počinjale osnivati medrese, tekije i knjižnice kao središta intelektualnog i duhovnog života, taj repozitorij izreka, savjeta i poučnih priča bez sumnje je bio cijenjen i prepisivan, osobito u školi koju je Musafi utemeljio. Uvodni tekst kojim se autor predstavlja kao darovit pripovjedač i vrstan stilist mogao je učenicima i drugim čitateljima biti uzor u pisanju arapskom rimovanom prozom. Osim književne, taj tekst ima i historiografsku vrijednost kao izvor za životopis uglednog derviškog šejha, muderisa, muftije, imama i propovjednika iz ranog razdoblja osmanske vlasti u Banjoj Luci.

Prijevod uvoda i zaključka arapskog teksta zbornika

OZHA, R 564, fol. 2b

U ime Allaha Milostivog, Milosrdnog!

Hvala Allahu koji je svoje robove obdario vjerom i obasuo ih svakovrsnim dobroćinstvima, koji je ljude odlikovao [iznad drugih stvorenja] podarivši im Furkan

¹⁰⁷ Prema: Sebastian Günther, *Advice for Teachers: The 9th-Century Muslim Scholars Ibn Sahnūn and Al-Jāhiz on Pedagogy and Didactics*, u: *Ideas, Images, and Methods of Portrayal: Insights into Classical Arabic Literature and Islam*, ur. Sebastian Günther, Leiden – Boston 2005., str. 89-90.

¹⁰⁸ Nepoznavanje sadržaja zbornika i činjenice da je Muslihuddin u Kninu samo rođen, a da je pisao i predavao u Banjoj Luci, vodilo je proizvoljnim zaključcima o tome da se u njegovu djelu govori o nastavnim metodama koje su se primjenjivale u hrvatskim krajevima pod osmanskom vlašću. Vidi npr. Ivo Goldstein, *Kronologija: Hrvatska, Europa, svijet*, Zagreb 2002., pod godinom 1609.

[Kur'an],¹⁰⁹ onako kao što je rekao u tajnama Svoje objave: *Milostivi poučava Kur'anu, stvara čovjeka, uči ga govoru*,¹¹⁰ koji je prosvijetlio srca učenih svjetlostima jasnoće i očitosti i obradovao znalce tajnama spoznaje i irfana¹¹¹, a one koji poučavaju i one koji znanje stječu učinio najizvrsnijim stvorenjima od [svih] ljudi i džinâ, poslije vjervjesnikâ.

Prizivam blagoslov na kreposnog i nepismenog Vjervjesnika koji je svojim savršeno čistim jezikom uspio uvjeriti svakog rječitog potomka Adnanovog koji mu je protuslovio i usutkati mnoge potomke Kahtanove koji su mu prkosili, suprotstavivši im se svojom besjedničkom vještinom.¹¹² Prizivam blagoslov na njegovu porodicu i njegove drugove koji su konjanici s najčvršćim uzdama na trkalištima hrabrosti i jahači najplemenitijih duša na bojištima darežljivosti.

A zatim [ovako] kazuje rob siroti spram Allaha Bogatoga, Velikoga, Kninjanin Muslihuddin sin Alijev, poznat kao Musafi, oprostio im obojici Onaj koji prašta. Pošto me je Allah odmalena upućivao da prvo stječem znanje, a zatim ga sve do pozne dobi predajem drugima, zahvaljujem Mu za to dobročinstvo i slavim Ga zbog te milostivosti.

Odmah poslije ovih pohvala i zahvala palo mi je na um da razmotrim dokle sam to naposljetku dospio i prisjetim se svoga ishodišta i svojih korijena. Razmotrivši sav svoj protekli život i promislivši o njemu, ne vidjeh ni jedno djelo dostojno Allahove milosti i zadovoljstva, a kada sam jasno spoznao samo ponešto od onoga što sam učinio, (fol. 3a) pisao sam sa sramom i tugom jer toga bijaše mnogo. Zamolih Allaha Veličanstvenog za oprost i ponizno zaiskah da mi u Svojoj plemenitoj dobrostivosti oprost grijehe. Od svoga sam Gospodara zatražio pomoć u potrazi za Njegovim dobrima i Njemu sam se utekao od svih drugih.

Isprva, dok bijah na početku svojega traganja, gdje god bih čuo [za] kakva vrsna učenjaka ili savršenog šejha u zemljama Ruma,¹¹³ poželio bih biti u njegovoj službi i usutio bih se družiti s njime kako bih stjecao znanje. Na taj mi je način proteklo mnogo vremena i tako sam prevalio otprilike četrdesetu. U tom sam razdoblju ponekad bivao u vojnim utvrdama ratujući za vjeru mačem i barjakom, a ponekad u gradovima stječući znanje i učeći različite stilove pisanja. Služio sam istinskoj vjeri mačem i perom i trudio sam se boreći se za nju znanjem i zastavom. Ni jedan dan i ni jedna noć nisu mi protekli a da ne bijah posvećen njezinu oživljavanju, što potajice, što otvoreno.

¹⁰⁹ Furkan (ar. *al-Furqān*: koji razdvaja istinu od neistine) naziv je XXV. kuranske sure; također i naziv za Kur'an.

¹¹⁰ Kur'an, LV:1-4. Svi ajeti koje navodimo preuzeti su iz prijevoda Besima Korkuta u izdanju Orientalnog instituta u Sarajevu, Sarajevo 1977.

¹¹¹ Ar. *'irfān*: duhovna spoznaja; gnoza.

¹¹² Prema tradiciji, Kahtan je praotac južnih, "čistih" Arapa, a Adnan praotac "arabiziranih" Arapa na zapadu i sjeveru Arapskog poluotoka.

¹¹³ Naziv "Rum" odnosno "zemlje Ruma" (Rum: Rimljani, Rimsko carstvo, Bizant) od 15. st. označavao je osmanske teritorije u Anadoliji i Rumeliji (europskom dijelu Osmanskog Carstva). Iz konteksta se može zaključiti da ga Musafi katkad koristi u značenju "Rumelija".

Potom se vratih u svoj zavičaj, u svoje rodno mjesto, tvrdi grad nazvan tvrđavom Knin. Stigavši onamo, posjetio sam svoje roditelje i svu ostalu rodbinu, od kojih neki bijahu na životu, a neki mrtvi. Proboravio sam ondje kratko vrijeme i u tom kraju vidio mnoga djela za koja oni koji su ih počinili zavrjeđuju od Allaha bolne muke, a oni što tako postupaju zaslužuju silan prijekor na drugome svijetu. Uznemirile su me neke njihove navade i uzrujalo me to što se s njima zbivalo, pa sam se odande odselio na područje džihada pod čime mislim na [Bogom] štićenu Banju Luku koja je stjecište najizvršnijih ljudi. Ona je jedno od najudaljenijih mjesta Rumelije, sačuvao je Allah od svih nesreća sve do Sudnjega dana. Nastanio sam se u njoj i stopio se s njenim žiteljima. Poželio sam ondje trajno ostati pa sam sagradio utočište i kuću, a u blizini (fol. 3b) svoje kuće zgradu za poučavanje đaka i mjesto gdje će stanovati oni koji žele [učiti]. U tim dvjema [zgradama] predavao sam im znanosti i discipline više od dvadeset godina, i to temeljne [znanosti] i grane, komentare i osnovne tekstove.

A onda su me svladale starost i iznurenost, i onemoćao sam od patnji i nedaća što ih vrijeme donosi. Razmislio sam o tome što će na kraju biti i promislio o svršetku i onome svijetu, te sam se ponovno uvjerio da je svatko [na ovome svijetu] u prolazu i da se vraća Allahu, Gospodaru Premilostivom. Kad je tako, valja mi se pripremiti.

Postalo mi je jasno da nema nikakva djela u službi islama i muslimana koje će ostati iza mene nakon što pređem i preselim k Uzvišenom Gospodaru, a ni prostora gdje će oživljavati prava vjera. Već sam dugo zahvaljujući svojem trudu skupljao novac, katkad malo a katkad i mnogo, i uspio sam prikupiti koliko se moglo. Odlučih sagraditi školu, uz pomoć Allaha, Gospodara Premilostivog, iz samilosti prema siromasima koji traže [znanje] i sažaljenja prema strancima željnim [učenja]. Zaposlio sam profesora i učitelja da ih podučavaju i osigurao sve što je profesoru potrebno za rad. Uvakufio sam za učenike oko sto dvadeset svezaka knjiga i pohranio ih u školi kao trajnu zakladu [s tim] da se poslije moje smrti nipošto ne prodaju i da se koriste isključivo prema odredbama zakladnice. Time sam namjeravao ostaviti kao svoju zamjenu, nakon što preselim [na drugi svijet], sluge koji će služiti vjeri, a tko je bolji zamjenik od skupine učitelja i učenika? Kao što je jasno rekao onaj koji je gospodar vjerovjesnikâ i poslanikâ, prvi među ljudima – poslije poslanikâ – jesu učitelji i učenici.

Milošću Uzvišenog Allaha, kad mi se ta želja ostvarila i kad sam uspio u onome što sam od sveg srca zaiskao, đaci su se počeli (fol. 4a) školovati. Većina ih je dolazila iz raznih krajeva Rumelije. Budio sam u njima želju za učenjem služeći se različitim poticajima što ih navode hadisi i ajeti. Kada su čuli ono što ih je poticalo na učenje i ono čime ih se strašilo za slučaj da ga zbog umora zanemare, zamolili su me da im sastavim knjigu koja će sadržavati podstreke, a neće joj uzmanjkati ni opomena, da im bude uzor u traganju [za znanjem] i oslonac u težnji za ostvarenjem ciljeva. Ispričao sam im se i otklonio tu obvezu [rekavši] da nisam kadar sastaviti [knjigu], da nemam za to ni sredstava ni snage i da me ta obveza, štoviše, tišti i opterećuje. Pa [rekoh:] "Oslobodite me onoga za što nemam snage i što nikako nisam u stanju poistići". Kad god bih zatražio da me ostave na miru, opravdavajući se tegobama što ih

donose godine, oni bi stali sveudilj dodijavati i stalno iznova navaljivati, tako da mi je postalo jasno da će ih obuzeti tuga i potištenost ako ih još jednom odbijem, pa pristadoh na to što su mi iznijeli. Oslonih se na Allaha i zamolih Poslanika za pomoć pa se dadoh na posao da im sastavim jednu zbirku [tekstova] iz knjiga prvih generacija učenjaka¹¹⁴ koji su te knjige sastavili od Božjih ajeta i hadisa Gospodara poslanikâ, i koji su cjelokupnom svojom lektinom upotpunili ono što su sami stekli i što su čuli od svojih učitelja. Ja tome nisam dodao ništa, ni opće ni posebno, osim onoga što je bilo prikladno dodati radi razjašnjenja tekstova.

Najprije počeh s knjigom imama i odlučnog šejha, savjetnika ljudi i oživitelja islamske vjere, autora knjige *Život srcâ* – oslobodio ga Allah Uzvišeni na Sudnjem danu od grijeha i sramote – zaslužnog, zrelog i kreposnog, nazvanog [Muhamedom] prema imenu Vjerovjesnika, Allah mu se smilovao i Vjerovjesnik se za njega zauzeo [na Sudnjem danu]. Taj je šejh sastavio (fol. 4b) rečenu knjigu koristeći oko tri-deset i četiri djela. Cijeli je život proveo sastavljajući je u želji da od Allaha dobije naknadu i nagradu za dobro djelo. Zatim sam [nešto] preuzeo iz knjige imama i hafiza Abū ‘Abdullāha Zalīddīna¹¹⁵ ‘Abdul’āzīma al-Mundirīja, smilovao mu se Allah Plemeniti, Milosrdni i Bogati i udomio ga u srcu raja blizu Vjerovjesnika, pod okriljem Abu Bekra, Omara i Osmana, i odanog, velikodušnog Alija.¹¹⁶ On je autor knjige *Potica i upozorenje*, a to je knjiga najdotjeranija i najpročišćenija. I on je tu knjigu sastavio na osnovi dvadesetak pouzdanih djela, i cijeli ju je život pisao i pomnivo ispravljao. Poslije te dobre knjige [preuzimao sam] iz knjige vrsnoga šejha i profesora skupine razboritih ljudi, našega šejha i profesora, ponosa učenjaka kasnijih naraštaja¹¹⁷ i najizvrsnijih prethodnika iz prvih naraštaja, odlučnog imama, autora djela *Vodič ljudima do Kuće mira*. Mislim na šejha Muḥammada aṣ-Ṣūfiyawīja, poznatog kao Qūrd-efendija, Uzvišeni mu se Allah smilovao i obasjao njegovo počivalište, i uspokojio ga u raju pored Svoga miljenika. Govoreći među svojim dragim prijateljima i drugovima preminuli je [šejh] o toj knjizi rekao: “Unio sam u nju ono za čime sam tragao cijeloga života, još od djetinjstva, i trudio sam se oko nje koliko god sam mogao sve do poodmakle dobi. Sastavio sam je služeći se svim knjigama koje sam smatrao podesnima za tu disciplinu i za koje sam našao da su prikladne za to izlaganje. Hvaljen neka je Allah koji nas je na pravi put uputio; mi ne bismo na pravom putu bili da nas Allah Uzvišeni nije uputio”.¹¹⁸

Potom [sam preuzimao] iz djelâ šejha, imama, ukrasa vjere i dokaza islama, Abū Ḥāmida sina Muḥammadova al-Ġazālīja, neka mu se Allah smiluje i neka se Vjerovjesnik, mir s njime, zauzme za njega. Iz drugih knjiga [preuzeo sam] ono za što sam

¹¹⁴ *Al-‘ulamā’/al-mašāyih al-mutaqaddimūn*: učenjaci, proučavatelji hadisa, koji su živjeli u prva tri stoljeća islamske ere.

¹¹⁵ U rukopisu je njegovo ime tako napisano, dok Brockelmann daje oblik Zakīaddīn. *Geschichte*, sv. 1, str. 367.

¹¹⁶ To su imena prve četvorice kalifa.

¹¹⁷ *Al-muta’ahḥirūn*: učenjaci koji su živjeli poslije 3. stoljeća islamske ere.

¹¹⁸ Dova zahvalnosti; Kur’an, VII:43.

smatrao da odgovara temi, da je prikladno za taj predmet i da je svrsishodno (fol. 5a). U tome što sam napisao naveo sam odakle i od koga sam što preuzeo, da ne bi tko posumnjao u ono što je napisano i [pitao] je li to djelo pisac sam smislio ili [ga je preuzeo] od pouzdanih [autora]. Ono što sam iznio u svemu što sam napisao obećanje je i prijetnja, i ni u jednom od toga dvoga nema ničeg sumnjivog ni nejasnog, jer obećanje i prijetnja mogu doći samo od Allaha i slavljenog Poslanika. Stoga nipošto nisam ništa svojega dodavao i baš ništa nisam umetao među ajete i hadise. Ono što sam napravio činio sam samo iskreno težeći Božjem zadovoljstvu, nadajući se time dobiti zagovor Božjega poslanika i želeći da najizvrsniji robovi Božji mole za moje dobro. Kada sam učenicima podario sav trud i imetak koji sam mogao, dao sam im i svekoliko znanje i svu zrelost koju sam im mogao pružiti. Ovu sam zbirku nazvao *Poklon učiteljima i dar učenicima*. Bože, blagoslovi za nas [ovu zbirku] uputivši nas na pravi put, obodri njena čitatelja da [u njoj] nađe zaštitu, učini da bude savjet učenicima do Sudnjega dana, a onome tko bude pažljivo proučavao njen sadržaj, razmišljao o njenim riječima i postupao prema njenim zamislima podari sreću na ovome i na onome svijetu. Bože, Ti koji prihvaćaš i od koga potječe prihvaćanje, prihvati moju molitvu za Poslanika. Gospodaru naš, prihvati od nas [molitve], jer Ti si Onaj koji sve čuje i sve zna. Oprosti nam [grijehe], jer Ti si Oprosnik Milostivi.

Odavno sam težio da se ovako zbude i tražio sam od Allaha da me bogato nagradi. Međutim, kad god bih što od toga namjerio, nešto bi me spriječilo da to i ostvarim. Ponekad bi to bile životne nedaće i nesretni događaji [što ih donosi] nestalna sudbina, a ponekad gromovi ovoga doba i munje sudbinskih iskušenja. Katkad su se nevolje [događale] zbog brojnih navala nevjernika, a katkad su munje sijevale zbog mnogih (fol. 5b) krvavih bojeva s bestidnicima, ubio ih Allah, Gospodar Nepobjedivi, onako kao što ih je ubijao pomoću čuda Svog izabranog poslanika!

Dugo su [se čuli] silni vapaji zbog svakojakih pogibelji i svijet bijaše pun raznih opačina i nasilja, kao što reče [Allah] Uzvišeni: *Pojavio se metež i na kopnu i na moru.*¹¹⁹ Udružilo se mnoštvo pobunjenika – Erdeljaca, Vlaha i Rusa, i ujedinili se svi nevjernici iz zemlje Franaka,¹²⁰ iz Rima i Ugarske, a za njima i svi bestidnici iz Rumelije, Iraka i Tusa.¹²¹ I tako je narod zabludjeli s istoka i zapada ustao protiv Allahova kalifa i protiv muslimana. Nevjernici, razvratnici i otpadnici pripremili su bojnu opremu pa su napadali zemlje islama i ljeti i zimi. Sveudilj su širili laž i posve zaklonili istinu. Nije ostalo ni jedno mjesto na muslimanskim područjima a da se u njemu tlo nije zatreslo a narod od straha uzdrhtao. Uznemirenost zavlada među svijetom i zbunjenost obuze sve znalce. Ne ostade nitko, bio on razborit ili nehajan, a da ga ne svladahu nesreće i patnje. Tko je bio pametan i okretan zavukao se kao zmija u prašinu, a onaj nehatan i nesmotren poput vrane je grakao. Nastupilo je takvo vrijeme

¹¹⁹ Kur'an, XXX:41.

¹²⁰ Franački: europski.

¹²¹ Tus je bio središte perzijske pokrajine Horasana. Ovdje je taj toponim vjerojatno napisan da bi se postigla rima s riječju Rus.

da ni danju ni noću ne bijaše nikoga tko bi pošao na počinak a da se uspio odmoriti na svome ležaju ili usnuti. Bogataš i siromah postadoše isti kao uznik i bijednik. Sunce ni jednu večer nije zašlo na zapadu a da usud do jutra nije donio kakvu nesreću, i nije se dogodilo da izađe na istoku, i bude dan, a da narod do večeri ne prestravi kakvo zlo što bi ga u jednom trenu donijeli zabludjeli ratnici a u drugom okrutni silnici. Stoga, kad god bijah pogođen strijelom, ne bi mi rana ni zacijelila (fol. 6a), a već bih novu zadobio.

Stihovi: Sudba me pogodila silnim nesrećama / srce je moje oklopljeno sulicama.

Dospio sam u takvo stanje da su se vršci strijela koje su me pogađale jedni o druge lomili. Malo je nedostajalo da se ljudi zbog teškoga stanja razbježe s brijega na brijeg a onda u planine, i da zemljom zagospodari skupina nevjernika i družina propalica. Jednoga dana vodili smo krvavu bitku sa zlotvorima i jureći među njima čas smo nasrtali, a čas [padali] posječeni, dok su oni pritiskali da nas razbiju i dokrajče. Uto nam se Allah, Gospodar i Spasitelj Sveznajući, smilova svetošću Svoga voljenog [Poslanika], mir i blagoslovi neka su s njim, i tad nam znamen [poslan] od Allaha donese dobro i navijesti uspjeh i pobjedu. Stiže glasnik s viješću da je Allah Uzvišeni i Slavljeni na vlast na zemlji doveo našeg plemenitog sultana. Cijelo je [područje] islama izbavljeno od nevolja i nesreća; i na kopnu i na moru svi su se osjećali sigurnima zbog blagodati njegova dolaska. Zasjalo je svjetlo znanja i [Božje] upute, a zgasnuo plamen obmana i zabluda. Proširila se [zemljom] sjena Božje sjene,¹²² a zastave islama postadoše hvaljene kao barjaci slave. Stablo vjere iznova je procvalo i dalo plodove, a u korita pobjede opet su [se slile] kiše i kapi. Ujediniše se ratnici koji se bijahu razmetnuli i napokon zavlada sigurnost. Opet su od zlodjela grešnika, nevjernika i buntovnika oslobođeni putovi za hodočasnike i ratnike. Čim su grešnici čuli te vijesti, raštrkali su se i razbježali.

Zahvaljujući Allahu Preuzvišenom, nakon te radosne vijesti lako smo pobijedili sve neprijatelje. Potukli bismo ih kad god bi nam prišli i natjerali bismo njihove čete u bijeg kad bi krenule (fol. 6b) na nas. Zaštitili smo baš sve tvrđave i granične utvrde i nanijeli dušmanima silne gubitke.¹²³ A bijasmo postradali od naroda zabludjelog, od zlotvora i silne vojske. Zahvaljujući Allahu posve smo ih razbili i uz Allahovu pomoć utrnući plamen njihove svijeće, a sve to zahvaljujući moći sultana islama, koji potiče da se Božja milost na sve proširi, koji je vladar nad zapovjednicima ljudi, Allahov zastupnik na zemlji i nasljednik poslanika Muhameda, Allah ga blagoslovio i mir mu podario, koji je zaštitnik zemalja vjernika, zatornik tragova silnika, širitelj mira i sigurnosti koji vlada pravedno i dobrostivo, koji podiže barjake boraca našega doba i siječe korijenje nasilja i pobune, koji je najizvrsniji među slavnim sultanima Osmanove dinastije, najveći među velikim i moćnim vladarima, a nazvan je imenom Vjerovjesnika, miljenika [Allaha] Milostivoga. To je sultan, sin sultana sina sultano-

¹²² Božja sjena: vladar.

¹²³ Doslovno: izgrebali smo im lica.

va, sultan Ahmed-han¹²⁴ sin Mehmed-hana sina Murat-hana sina Selim-hana, saču-
vao ga Allah i na ovom i na onom svijetu, pomogao mu da ostvari ono što želi na oba
svijeta, oživio ga na Sudnjem danu pod zastavom slave našega vjerovjesnika Muha-
meda i udomio ga u srcu raja pored [poslanika] Ahmeda. On je uredio svijet svojom
pravičnošću i velikodušnošću, a na sve svoje neprijatelje silovito je i junačno udario.
Ne bijaše nikoga ni na kopnu ni na moru a da nije poželio biti pošteđen njegove sili-
ne i da se nije pobojao njegove moći. Svjetlo njegove veličanstvenosti neprestano sja
od istoka do zapada, a mačevi njegove moći blistaju na bojištima i ratištima. Dokle
god se smjenjuju noći i dani, i dokle god je ljudi na zemlji, njegovi će neprijatelji biti
protjerivani, uništavani i pokoravani, a njemu odani bit će radosni, sretni i pobjedo-
nosni. Zahvaljujući Allahu narod se razveselio zbog blagodati njegova dolaska (fol.
7a), a znalci osjetiše olakšanje zbog upliva njegove učenosti. Ta radost i to olakšanje
odaganaše mi iz srca žalost i tugu.

I tako bi ostvareno ono što se naumilo i sazdanono što se sazdalo, a cilj svega to-
ga, ono što se kanilo postići gradnjom i knjigom, bio je da ožive utjecaji vjere, ojača
svjetlost običaja gospodara poslanikâ i umnože se blagoslovi na zastupnika vjernikâ i
muslimanâ. Bože moj, u ime našega vjerovjesnika Muhameda i kalifa Ahmeda, zaštititi
islam pomoću Muhamedovovih mudžiza¹²⁵ i daj da naš sultan Ahmed sačuva temelje
islamske vjere. Usliši, Gospodaru svjetova, usliši uz svetu zaštitu Tahe i Jasina.¹²⁶

Očekujem od pametnih ljudi i molim sve drage prijatelje da ne zagledaju pogreš-
ke u ovome što je napisano i ne prigovaraju zbog pukotina u zidanici, jer ja sam uči-
nio što sam mogao i trudio sam se koliko god sam bio u stanju. Doista, moć je u Alla-
ha i svekoliko znanje Allah posjeduje. U narodu kola izreka koja kaže: U loncu sam
skuhao koliko sam mogao.¹²⁷ Neki su učenjaci rekli, i neki zaslužni ljudi napisali, da
je ružno ocrnjivati onoga tko je odsutan. I klevetanje i ogovaranje nevaljala su dje-
la. Ništa neće postići onaj, ma tko bio, koji se suprotstavi i prigovori nekome poput
mene jer ja nisam velik znalac nego učenik poput kakva malena dječaka. Dosad su
nam sve knjige i sva djela stizali od Arapa ili Perzijanaca iz [područja] Harija¹²⁸ ili iz
Herata, dočim je ovaj sastavak nastao u utvrđi podignutoj na krajnjoj granici Rume-
lije i zemlje Hrvata.¹²⁹ Poslije nas nema nikoga tko bi o nečemu kazao: "Ovako je re-
kao Allah, a ovako Poslanik", nego kad god stražari tvrđava poviču "Allah je velik!",
iznova se začuju [uzvici] straha od nevjernika [koji dolaze] s druge strane. Onoga
tko je u takvom položaju ne napada se i ne kudi zbog omaški pri pisanju.

¹²⁴ Ahmed je jedno od imena poslanika Muhameda.

¹²⁵ Ar. *mu'ğiza*: natprirodno, čudesno djelo.

¹²⁶ Tahe i Jasin imena su poslanika Muhameda; također i nazivi kuranskih sura.

¹²⁷ U značenju: Ispružio sam se prema guberu, ili: Koliko para, toliko muzike.

¹²⁸ Handžić u članku o Akademijinoj Orijentalnoj zbirci daje prijevod nekoliko redaka Musafijeve
teksta, pri čemu ovu riječ prenosi kao "razne pokrajine". Handžić, *Orijentalni rukopisi*, str. 1.
Musafi je ovdje vjerojatno imao na umu prostrano područje uz rijeku Hari (Hari-rūd) u tadaš-
njoj pokrajini Horasanu u kojoj je bio i grad Herat.

¹²⁹ Handžić drži da su Herat i zemlja Hrvata radi rime navedeni u istoj rečenici. Handžić, *Orijental-
ni rukopisi*, str. 1.

Onim što sam sagradio i izložio¹³⁰ (fol. 7b) kanio sam jače oživiti islamsku vjeru koja počiva na pet temelja, kako kaže Poslanik, mir s njim. Podjelio sam knjigu na pet poglavlja, po uzoru na taj hadis, i [dodao] zaključak, kako bi ustrojem i jasnoćom bila sukladna ustroju jasnoga islama u podjeli, pisanju, izrazu, strukturi i riječima.

(...)

(fol. 122a) Zaključak knjige i svršetak izlaganja

Znaj, ti koji si u potrazi za onim što želiš, i koji žudiš (fol. 122b) za onim što te zakućuje, Allah ti dao sreću i na ovom i na onom svijetu i na oba te svijeta učinio snažnim! Vidio si ono što je u ovoj knjizi zapisano i kakva se sreća i poniznost u njoj spominju, čuo si i svojim očima u njenom sadržaju vidio što su Allah Uzvišeni i Njegov poslanik rekli o stjecanju i prenošenju znanja i o tome kako ga veličati i cijeniti, što su objasnili neki proroci i bogougodnici – neka su blagoslovi Allaha Uzvišenog na sve vjerovjesnike i poslanike, što su odredili ashabi,¹³¹ znalci i mudri ljudi, što savjetovali učenjaci i mudžtehidi,¹³² a što izabrali profesori iz prvih i kasnijih naraštaja, neka je Allah Uzvišeni svima njima zadovoljan.

Nakon svega što je napisano, poslušaj, učenice, što ti savjetujem i što ti propovijedam, o kojim te ovodobnim prilikama obavještavam i s čime te upoznajem od onoga do čega sam dospio čitajući knjige tijekom više od šezdeset godina i onoga što sam u tom razdoblju saznao od svojih profesora. Neke od njih čuo sam kako kažu: "Allah Slavljeni i Uzvišeni svojom je mudrošću učinio da poslije smrti i hidžre Poslanikove na isteku svakoga stoljeća nastupi promjena u vremenu i ljudima".¹³³ U narodu su se tako pojavile neke novotarije i nečuvene stvari i nastale kojekakve sljedbe i čudeća. Na ovome svijetu protekla su čudna razdoblja i minuli neobični trenuci, osobito od kraja devetog do kraja desetog stoljeća, a to je tisućljeće od Poslanikove hidžre. U prošlim vremenima uopće nije bilo onoga što se pojavilo u tih stotinu godina. Uistinu, svekolike novotarije koje su već postojale na početku toga razdoblja nisu se nimalo smanjile nego su još više uzele maha. Tih je skorašnjih novotarija bilo preko svake mjere, toliko mnogo da ih se nije moglo ni izbrojiti.

Najveća novotarija koja se u tom stoljeću pojavila (fol. 123a) u gradovima [na području] islama i u naseljenim zemljama jesu kavane. Većina im se ljudi priklonila, a kako su stalno u njima boravili i okupljali se, zanemarili su vjeru i svoje ovozemaljske poslove. Kad bi se ondje sastali, uglavnom bi spominjali samo ono što je pokućeno i zabranjeno u tekstu Kur'ana. Većina ih ondje i ne pojede nikakvu hranu prije nego što počne jesti mesa svoje braće,¹³⁴ a kada se upuste u razgovor, uglavnom ružno govore o vjernicima i pretjeruju u klevetanju muslimana. Ne ustežu se od onoga

¹³⁰ U rukopisu OZHA ovdje piše *bannaytu* (izgradio sam), a u rijadskome (fol. 6b) *bayyantu* (izložio sam), što u ovom kontekstu ima više smisla.

¹³¹ Ashabi: drugovi poslanika Muhameda.

¹³² Vidi bilj. 76.

¹³³ Budući da u arapskom izvorniku nema navodnika niti ikakve oznake po kojoj bi se znalo gdje završava citat, ovdje smo to odredile prema smislu.

¹³⁴ U Kur'anu se ogovaranje naziva "jedenjem mesa svoga brata"; Kur'an, XLIX:12.

što je u Kur'anu zabranjeno, kako stoji u ovom navodu: Uzvišeni je rekao: *Ne uhodite jedni druge i ne ogovarajte jedni druge! Zar bi nekom od vas bilo drago da jede meso umrloga brata svoga, – a vama je to odvratno.*¹³⁵ Sličnog je značenja ovaj lijepi hadis što ga je prenio Ibn Omar, neka je Allah zadovoljan njime. Rekao je da se Prorok, neka su s njim mir i Božji blagoslovi, jednoga dana popeo na minber¹³⁶ i uzviknuo: O vi koji vjerujete samo jezikom i u čija srca vjera nije ušla, ne klevećite muslimane i ne ispitujte njihove mane, jer onome tko ispituje tuđe mane Allah će ispitati njegove i razotkrit će ga pa makar [ovaj to činio] u svome domu. "Učeniče, ako si čuo i razumio ova upozorenja, i ako si iz njih i njima sličnih spoznao što sve prijeti čovjeku, drži se svojega doma i dobro se čuvaj tih kuća jer znanje je plemenito, ono je jedan od najplemenitijih darova Allahovih. Ni u jedno doba nisu postojala dobra djela poput njega. Znanje ne daje sebe i svoje dobrobiti onome tko odluči činiti takve prijestupe. Poznato je da je znanje Božja uputa i da se ne daruje propalicama i grešnicima, a ima li većeg propalice od onoga koji jede meso svojega mrtvog brata! Ne dao ti Bog, učeniče, ne dao ti Bog da odbaciš uputu znanja! Budi na oprezu i kloni se tih kuća i onih koji u njih zalaze danima i mjesecima (fol. 123b). Autor [djela] *Vodič ljudima* govorio je: "Ako netko u njegovom prisustvu spomene takve kuće, ti ih, sine, nemoj spominjati i nemoj biti naklonjen onima koji ih pohode, jer čovjeku koji traži znanje najviše štete stanari tih kuća i oni koji ondje pribivaju. Života mi, većinu učenika u ovo naše vrijeme unesrećile su [te kuće] dotle da su uvelike zapustili svoje knjige, pisanje, molitve i učenje. Uistinu, čak i ako katkad ondje i uče, većina ih od toga rada nema nikakve koristi zbog svojih zlosretnih konačišta i nevaljanih nakana jer oni se ondje okupljaju želeći se proslaviti i steći poštovanje i ugled među nezalicama. Većina ih željno zalazi među najdrskije bestidnike i sjedi i druži se s kojekakvim bijednicima i nezalicama, pa im narav poprima [nešto] od njihove naravi a da toga nisu ni svjesni, te postaju tašti i oholi. Neki od njih ulaze u [te kuće] kao nezalice a izlaze kao grešnici". Govor šejha – neka mu se Allah smiluje, od Allaha potječe njegovo vrijedno djelo – završio je riječima: "Učeniče, tražiš li znanje, njime traži onaj svijet i zagovor Kur'ana na Sudnjem danu, danu okupljanja, suđenja i vaganja [čovjekovih djela]. Učini znanje svojim korisnim pomagačem i zagovornikom, a ne neprijateljem, protivnikom ili pak izlikom. Boj se Allaha danas i uvijek Mu se utječi. Ono što si učinio naći ćeš sutra kod Allaha, kao što je rekao Allah Uzvišeni: *O vjernici, Allaha se bojte, i neka svaki čovjek gleda šta je za sutra pripremio i Allaha se bojte jer On dobro zna šta radite.*¹³⁷ Nakon što pročitaš ovaj ajet i shvatiš njegovo značenje, boj se Boga i čini dobro". Učeniče, ne zaboravi Božje blagodati i silno Mu zahvaljuj. I nemoj da sjedeći s poročnima i sam postaneš poročan jer ako zbog druženja s njima zaboraviš na Allaha, Allah će učiniti (fol. 124a) da zaboraviš sama sebe i postaneš jedan od grešnika. Kao što je [On] rekao: *I ne budite kao oni koji su zaboravili Allaha, pa je On učinio da sami sebe zaborave; to*

¹³⁵ Kur'an, XLIX:12.

¹³⁶ Minber: propovjedaonica; mjesto u džamiji s kojega imam drži propovijed.

¹³⁷ Kur'an, LIX:18.

*su pravi grešnici.*¹³⁸ Učeniče, objasni mi što želiš od društva nezalica i što dobivaš od svih tih dokoličara. Nemoj se s takvima kao što si i sâm odavati spoznavanju Allaha, Vladara Uzvišenog. Zar ne znaš da druženje s učenicima nije isto što i druženje s neukima jer vatra je paklenska društvo nezalicama, a džennet¹³⁹ društvo kreposnima. Ti znaš da društvo djeluje [na čovjeka] i da utjecaji znanja i neznanja trajno ostaju, a njihovi utjecaji nipošto nisu jednaki i nikada među njima ne može biti sklada, kao što je jasno rekao Allah Uzvišeni: *Nisu jednaki stanovnici džehennema*¹⁴⁰ i *stanovnici dženneta*; *stanovnici dženneta će ono što žele postići.*¹⁴¹ Svi tvoji drugovi zbog kojih zaboravljaš svoga Gospoda čine te grešnikom, a svi prijatelji koji te na Gospoda podsjećaju čine te uspješnim. Pa što onda tražiš s tim nezalicama?

Učeniče, želiš li služiti kakvom učenjaku i okoristiti se njegovim znanjem, najprije pogledaj kakav je, što čini i što govori, pa ako utvrdiš da se ravna prema Sunni¹⁴² i Knjizi, budi mu privržen, drage mu volje služi i druguj s njime i zdušno daj sve od sebe da mu budeš blizu jer on je naobraženi profesor i dobročinitelj blizak Božjoj milosti, koji te dovodi u blizinu tvoga Gospoda i poučava te onome što ti koristi. A ako vidiš da je umišljen i tašt, ili da se razmeće i hvalisa svojim znanjem, da ište visok položaj i želi ugled i moć, da liže pehare za svakom trpezom i na svakoj svadbi, da se sastaje s kojekakvima, prijateljuje s nezalicama i druži se s vladarima i radnicima, ili da voli oponirati u znanosti i raspravi, da se ispravlja [u govoru] i služi se frazama ili pak cjepka dok govori, pazi da mu ne budeš blizu, kloni se njegova znanja i društva jer duša je njegova pokvarena, narav ružna, odgoj (fol. 124b) besraman, a način poučavanja bijedan i sramotan. Promotri sve to ako imaš oči pa ćeš uvidjeti da su ove riječi istinite i da u njima nema nimalo laži. Na ovaj te način upozoravam kako bi samoga sebe spriječio da budeš na gubitku. Učeniče, poštuju svoga profesora i ne budi mu neposlušan jer to je najveći grijeh od kojeg teško da se možeš osloboditi samo pokajavši se nego, ako ti ga profesor oprost, i tvoj će ti Gospod oprostiti. Najviše pravo nakon prava Allaha i Njegova poslanika jest pravo profesora i zato ga postavi ispred prava ljudi jer njegovo je starije od prava svih ljudi. Pa ako je tako, moraš dati prvenstvo onome što njemu pripada jer ispravna posudba i čista pravičnost imaju najveću prednost. Profesor zavrjeđuje da ga najiskrenije voliš i da ga ne zaniječeš hotimično, da ga u svemu slušaš i ne izbjegavaš služiti mu koliko god je u tvojoj moći. Poštuj ga više nego što rob poštuje svoga gospodara. Sigurno si već čuo izjavu jednog velikog čovjeka koji je iskreno i od srca rekao: "Tko me naučio jednome slovu učinio me svojim robom, pa neka postupi kako mu volja, neka me pusti na slobodu ili nek' me proda". Iz tih sam riječi naučio ovo: ako je onaj tko to kaže priznao da je [nekome] postao rob u zamjenu za jedno slovo, i ne spominjući druga znanja, i prepustio mu da odluči hoće li ga osloboditi ili prodati, koliko li će mu tek robovati u zamje-

¹³⁸ Kur'an, LIX:19.

¹³⁹ Ar. *ğanna*: raj.

¹⁴⁰ Ar. *ğahannam*: pakao.

¹⁴¹ Kur'an, LIX:20.

¹⁴² Sunna: običaj; Poslanikova tradicija.

nu za druga korisna znanja koja postoje na ovom i na onom svijetu. Kolika li je razlika između toga dvoga za onoga tko to promatra i sjeća se, tko razmišlja i promišlja o tim riječima! Učeniče, znaj da se ništa od toga ne može vidjeti u ovo naše vrijeme, a posebno u ovom našem kraju i našoj zemlji. Većina učenika mrzi svoje profesore i zbog toga ostaju u neznanju, a najveće im je umijeće unesrećivanje učitelja. Odvratili su se od poštovanja njegova prava pa su se tako odvratili i od Istinitog. Prionuli su (fol. 125a) na [to da proniknu u] smisao riječi Allaha Uzvišenog, ali kad su se odvratili, i Allah je odvratio njihova srca *jer Allah doista narodu nevjerničkom neće na pravi put ukazati*.¹⁴³ Zapravo, znanje je Božja uputa, njegove dobrobiti Božja su providnost, a Božja providnost na strani je onih koji istinu govore, Njegova je uputa za one koji su je dostojni.

Učeniče, kloni se ispijanja previše crnog napitka te ma i kapi crvenog i opojnog bijelog napitka.¹⁴⁴ Vodi računa o tome da piješ čistu vodu, najbolje mlijeko ili najfiniji dio pročišćenog meda jer to je ono što piju proroci i kušaju bogougodnici. Sve što uništava i opija um donosi nesreću onome koji to pije ili o tome razmišlja. Neki mudri ljudi su rekli: "Ako se mozak iz nekog razloga makar jednom pomakne s mjesta, više se nikada ne vraća u prvotno stanje nego, ako i dođe [na svoje mjesto], biva manjkav i okrnjen i vraća se u svoj položaj oslabljen i napukao". I tako, kad god [razum] ode zbog vina ili čega drugog, ne vraća se a da nije oštećen tim pomicanjem. Razboritu je pak učeniku dostatan način na koji ga znanje zadovoljava.

Bože moj, Ti koji si dovoljan, Ti koji namiruješ, udijeli mi dovoljno svoje plemenitosti i namiri me svojim blagodatima, oprosti mi za ono u čemu sam omašio i što je moje pero nepažnjom učinilo, što sam nemarno izložio i nehajno utvrdio. Primi od nas molbu da nas usmjeriš na pravi put i lijepo nas prihvati svojom svetošću i svojom moći, i svetošću Poslanika, a ovome što sam napisao i protumačio daj svako dobro onako kako sam nakanio i učini ga blagoslovljenim za nas i za sve učenike željne [znanja] koji će to čitati i postupati u skladu s onim što su iz toga shvatili. Smiluj se onima koji su prema nama bili samilosni i milost na nas prizivali. O Najsamilosniji, Tvoje je milosrđe uz one koji dobro čine.

Hvala Allahu na okončanju [ovoga djela] i neka su blagoslovi i mir na prvoga među ljudima, njegovu slavu porodicu i plemenite drugove (fol. 125b). Stopala pera odahnula su se od iscrpljujućeg pisanja, a prsti na rukama zatražili da ih poštede tegobnog bilježenja,¹⁴⁵ uz providnost Allaha, Vladara Svemoćnoga i uputu Allaha Velikog, Preuzvišenog, u blagoslovljenu subotu prije podne, drugoga dana svetoga mjeseca muharrema, jednoga od mjeseci godine 1018. po hidžri Proroka, neka je mir s njim.

¹⁴³ Kur'an, LXIII:6.

¹⁴⁴ Vjerojatno misli na kavu (crno piće), vino (crveno piće) i rakiju koja pomiješana s ledenom vodom postaje mliječnobijela. Takva je mješavina i danas poznata pod nazivom "lavlje mlijeko".

¹⁴⁵ U izvorniku stoji: *wa-'starāma banān al-yadayn min ġayy at-tasfīr*. Glagol *istarāma*, koji ne nalazimo ni u jednom rječniku, pisac je možda skovao kao X. vrstu od glagola *rāma* (željeti, tražiti) kako bi postigao paralelizam s glagolom *istarāha* iz prethodne surečenice. Moguće je i to da je imao na umu glagol *istaramma* (zatrebati popravak, oporavak). Imenica *ġayy* znači "zabluda", "neznanje", ali i "muka", "tegoba", pa je i sintagma *ġayy at-tasfīr* višeznačna. U osmanskome tekstu na tome mjestu stoji: *iki ellerin parmakları taleb etti kurtulmağı tesfīrin bilmezliginden* (prsti ruku zatražili su da ih se oslobodi neznačajnog pisanja).

Prilog 1. Prve dvije stranice arapskog teksta Kninjaninova zbornika, OZHA, R 564, fol. 2b-3a.

Prilog 2. Prve dvije stranice osmanskog teksta Kninjaninova zbornika, OZHA, R 352, fol. 1b-2a.

Tatjana Paić-Vukić – Linda Al-Dujaily

A Pedagogical and Moral-Didactic Volume of Muslihuddin from Knin from 1609: Manuscripts of Arabic Original Text and Ottoman Translation

Summary

The article presents a collection of Arabic texts that were put together in 1609 by Shaykh Muslihuddīn, son of 'Alī, also known as Muṣāfī. Muṣāfī was born in the town of Knin in the Dalmatian hinterland, acquired his education in Istanbul and other Ottoman towns, and finally settled in Banja Luka, where he founded a school, a madrasa, and a *hanikah*. After more than twenty years of teaching, he produced a pedagogical and moral-didactic work in Arabic entitled *Tuḥfat al-mu'allimīn wa hadīyyat al-muta'allimīn* (A Gift for Teachers and a Present for Those Who Study) and subsequently translated it into the Ottoman Turkish language under the title *Munyetü 't-tālibīn ve ğunyetü 'r-rāğibīn* (The Wish of Students and the Wealth of the Desirous). Both the manuscripts of the Arabic text and the Ottoman translation are housed in the Oriental Collection of the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb. Palaeographic and codicological analyses of the manuscripts indicate that they originate from the first half of the seventeenth century, but are most probably not autographs. Examination of the Arabic text has led to the conclusion that Muṣāfī did not write it *on the basis* of other religious, didactic and pedagogical works, as some authors have asserted, but composed it *by copying* these works partially or, as is the case with al-Ġhazālī's treatise *Ayyuhā 'l-walad*, in their entirety. The only original parts of his work are the introduction and conclusion. Inspection of the Ottoman version reveals that it is not a literal translation from Arabic, because Muṣāfī considerably expanded the text. In addition to the study of Muṣāfī's work, the authors provide a translation of his autobiographical introduction and the conclusion from Arabic into Croatian.

Keywords: Muslihuddin b. Ali, Musafi, Ottoman Empire, Bosnia, Knin, Banja Luka, the sixteenth and seventeenth centuries, Arabic and Ottoman manuscripts